

על 'מכירת חמץ'¹

נוהג משונה מצאתי בארץ קודשנו מאז הגעתי אליה בס"ד. אנשים נשים וטף רואים במכירת החמץ חובה הלכתית, 'מוכרים' כביכול אוכל, כלים, ו'חמץ הבלוע בכלים', ואף בתים, מבלי לשים לב שלמעשיהם אלו אין לא בסיס הלכתי ולא הגיון מינימלי, ולעיתים נכשלים באיסורים חמורים, אף באיסורי תורה ממש. הסוסים רבים ליוו אותי במשך שנים רבות ומנעו ממני להעלות את הגיוני לבי בנדון על הכתב, משום שהמנהג התפשט כל כך בקהילות אשכנזיות, ולא רציתי בשום אופן לפגוע ברגשות כל הנוהג מנהג זה, ובפרט כאשר באמת ובתמים הוא חדור הכרה ובטחון שמנהגו יקר בעיני ה'. הדבר האחרון שהייתי מעוניין בו הוא, להחליש ח"ו כל רגש של יראת שמים בכל מקום שהוא, אף אם לעיתים הוא בא לידי ביטוי באופן שלא נראה לי. אבל עתה שהנני רואה שאף היהודים הספרדים, שברוב הדורות נמנעו מנקיטת אמצעי פגום זה, החלו לאמץ מנהג זה ואימצו יחד אתו העיוות המחשבתי המתלווה אליו בהכרח, גזרתי אומר 'עת לעשות לה'².

המנהג נהפך לכל כך מגוחך בעיני הבריות – ובצדק – שנאלץ הראי"ה קוק זצ"ל³ לצאת באזהרה כלפי כל הנוהג למכור לבל יראה בו צחוק ולעג, וכך העיר הרב: "ענין המכירה צריך לדעת שאינו ח"ו היתול בעלמא, וכל החושב כך מפסיד עצמו מאד, וקרוב לעבור בכל רגע על שני לא תעשה, בל יראה ובל ימצא, ועשה תשביתו". אבל עם כל חשיבותה ומשקלה של הערה זו היוצאת מפי חכם גדול, אין איש שיוכל להציל את המנהג מאשמת הפיכת ההלכה ללעג וקלס בעיני הבריות כל עוד הוא מתקיים כפי שנוהגים כיום. לשם הגדרת הסייגים המאפשרים להכשירו ולהתירו בנסיבות מיוחדות, ורק בנסיבות מיוחדות, החלטתי לכתוב את הדברים הבאים במאמרי זה. וכך אולי נזכה לצמצם את חילול ה' המתקיים כיום כאשר יהודים יראי שמים מוכרים את ביתם לנכרים ועוברים על איסור תורה מוחלט כדי להימלט מטורח בדיקת החמץ, והולכים לחגוג את ליל הסדר במקומות בהם הכשרות מפוקפקת, מקומות בהם מבשלים ומגישים נכרים, וחומרותיהן נהפכות לקולות בלתי-נסבלות ואף לעבירות ממש לעיתים ר"ל.

הערות מספר

א. אין זכר ממכירת חמץ באופן בו היא מתקיימת בימינו כאמצעי שיטתי להימנע מאיסור 'בל יראה ובל ימצא' בשני התלמודים, ועובדה זו לבדה כבר אומרת דורשני. מדוע אמצעי פשוט כל כך, שבאמצעותו יכולים יהודים יראי שמים להימנע מהאיסורים החמורים ביותר של פסח, ולבער את חמצם, אינו ידוע משום תנא ומשום אמורא?! אמנם בתוספתא פסחים (פ"ב הל"ד) שנינו 'ישראל וגוי שהיו באין בספינה וחמץ ביד ישראל הרי זה מוכרו לנכרי ונותנו במתנה וחוזר ולוקח ממנו לאחר הפסח ובלבד שיתנו לו במתנה גמורה' וא"כ ישנו לכאורה זכר ממכירת חמץ, ותוכן ברייתא זו מובא בירושלמי (ראה להלן) והובא להלכה ע"י רבותינו גאונים כראשונים, אבל כפי שנראה בע"ה להלן, לא מדובר שם במכירה שיטתית ח"ו שאינה ידועה מאף אחד מרבותינו הגאונים והראשונים עצמם שהביאוה להלכה.

ב. לכשאנו מעיינים, מתברר שהמכירה נהפכה לשיטתית רק באמצע תקופת רבותינו האחרונים בקהילות אשכנזיות. נדמה לי ש'אבי המכירה' כפי שהיא נפוצה כיום אינו אלא החת"ס בתשובותיו (או"ח סי' קי"ג)

¹ . בדרשתי בשבת הגדול שנת התשמ"ב, דרשתי כבר על עניין מכירת החמץ, ובשנת התשנ"ד שוב דרשתי על אותו נושא, אבל ביתר פירוט, שעיקרו מובא כאן. בשנת התשמ"ב הדרשה כללה בנוסף לעניין מכירת החמץ, דרשה על 'ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה וגו' / משום שגם הוא נראה בעיניהם הטרוטות של כמה רבנים צעירים, שבחייהם לא שימשו מעולם רבנים שעמדו בראש קהילות, ומתוך שלמדו בישיבות המצויות, אין להם כל מושג בפסיקה וכל שכן בהדרכת הצבור, עד כדי כך שלעיתים מפאת איזה שהוא תואר אקדמאי אומלל הם רואים את עצמם מורמים מעם, מבלי להבינם את חומרת דבריהם. אני מכוון כאן, בעיקר לחסר דעת מסויים שהעזו לפרסם מאמר הנושא את הכותרת 'חמש הונאות שהונו ישראל את פרעה' ואינו יודע שבין דבריו ובין טענות בזויי האנטישמים בנדון (כוולטר לדוגמא) אין כל הבדל.

² . רבים יקשו בודאי, מדוע אני מתנגד למכירת חמץ ותומך בהיתר השמיטה? על נקודה זו הנני משיב באריכות בדברי על השמיטה בזמננו, ע"ש. כאן אסתפק במילים קצרות. כבר השיב הרדב"ז לאותם קנטרנים שדרכם להתיר כל ההערמות ומרמות שבעולם בכל תחום פרט לדבר הנראה להם תמיכה בציונות או בציונים, וכתב (ח"ג סי' תלח): 'דלא דמי איסור שביעית דקיל לאיסור חמץ דחמיר דאסור בכל שהוא וענוש עליו כרת ועובר על בר יראה ובל ימצא ואסור בהנאה מה שאין כן בכל איסורין שבתורה'. ועוד, היתר המכירה בא למנוע עבירה על אסור תורה של 'לא תחנם', והוא מאפשר לעם ישראל לשלוט בארץ ה' והוא מונע שתהיה בידי זרים, ומצווה זו אין להשוותה לשום מצווה אחרת כדברי הרמב"ן בחדושו על מס' שבת (קל. ד"ה הא דתניא).

³ . הגדה של פסח, ירושלים התשנ"ד.

הכותב שם: "וז"ל תוספתא דמייתי ב"י סי' תמ"ח, ישראל ונכרי בספינה... כוונתו מבואר, **דהערמת מכירה** זו היא היתר גמור מן התורה בלי שום פקפוק שהוא מוכר מכירה גמורה באחד מהקנינים שהגוי קונה, אע"פ ששניהם יודעים שרוצים בחזרת החמץ לאחר הפסח, מ"מ השתא מכור הוא ויכול הלוקח למכרו ולאוכלו להקדישו להאבידו מבלי מוחה, אלא שהוא אוהבו ואינו עושה כן ומשמרו עד לאחר הפסח וחוזר ומוכרו לישראל היתר גמור הוא בלי פקפוק, ואחריות החמץ כל ימי הפסח על הגוי, ואפילו בפירוש יכול לומר להגוי אם נשאר החמץ בידך עד אחר הפסח ותרצה למוכרו אז קרוב לודאי שאקחנו ממך במקח השוה. וכתב רמב"ם בפירוש המשנה ר"פ כיצד מערימין [תמורה פ"ה מ"א] **כל הערמה של היתר ומרמה של איסור ע"ש**, ויש **מקומות שאסרו חכמים להערים** להפקיע איסור דאורייתא כדי שלא יפרוצו ואם עבר והערים איסור דאורייתא אין כאן אלא איסור דרבנן, ובמעשר שני מצוה להערים משום דכתיב בפדיונו ברכה כמ"ש בירושלמי והוא במתני' דהי' עומד על הגורן (מע"ש פ"ד מ"ה) וכאן בחמץ היתרו הערמה להדיא, וע"כ היה קשה לרבינו ירוחם מאי ובלבד שלא יערים דקאמר בה"ג **הרי הערים והערים** והתירו חכמים הואיל ויצא מרשותו של ישראל לגמרי, רוצה לומר מרשותו וכוחו ע"י קנין גמור וקנאו הגוי מן התורה, דהאי רשותו אינו רוצה לומר ביתו כי בספינה הם יושבים, אלא **מרשותו וכחו** היינו שמכרו, וא"כ מאי ובלבד שלא יערים דקאמר, ותירץ שלא יתנה עמו בהדיא קאמר. והנה אם התנה עמו בהדיא גם בזה יש ב' דרכים, א' שאומר לו ותחזירהו לי אחר הפסח זה עובר על בל יראה ובל ימצא, אך אם אומר על מנת שתחזירהו לי ה"ז מכירה גמורה לחלוטין אלא שצריך לקיים תנאו, ויש ביד ישראל למחול התנאי וה"ז מכור לעולם ואם נמי אינו מוחל התנאי מ"מ מכירה ומתנה גמורה הוא ומקיים תנאו ואזיל, ואע"ג דכל ימי הפסח המכירה תלוי ועומד בקיום התנאי, מ"מ כיון שאין הדבר תלוי ביד ישראל אלא ברצון הגוי אם לקיים תנאו או לא, הרי זה מכירה גמורה מן התורה אלא הערמה זו אסורה מדרבנן משום חומרא דחמץ, כ"כ רדב"ז ומביאו מג"א סימן תמ"ח סק"ה, והוא ברדב"ז ח"א ר"מ ובמג"א בטעות ועפ"ז **נהגו בכל תפוצות ישראל למכור החמץ לנכרי המכירו ומחזירו אחר הפסח**, אך ימכרו כדינו היינו בנתינת כסף ומשיכה לביתו ממש והאחריות על הלוקח, ושוב אח"כ יכול הישראל לקבל עליו אחריות חמצו של גוי בביתו של גוי ושפיר דמי, אך תחלה ימכרנה שיהיה מכירה גמורה שהאחריות על הגוי וגם **ישום החמץ בדמי שוויו** שלא יהא אונאה בבטול מקח, ואם א"א להוציא החמץ מביתו של ישראל הרי משכיר לגוי חדרו על ט' או יר"ד ימים ומוכר החמץ אגב שכירות קרקע בשטר שגוי קנה קרקע בשטרא ובפפד"מ⁴ הדפיס מ"ו הגאון בהפלא"ה זצ"ל נוסח שטר בלה"ג, ואחריו מ"ו מו"ה הגאון נתן אדלער כ"צ זצ"ל בשינוי והוא נדפס בס' קונטרס הסמ"ע, ואני תקנתי השטר בלשון אשכנז ובדפוס ע"י ר' בער פרענק בסדר הגדה בווען, וב"ד צדק דפראג תקינו קצת בנוסח אחר ונדפס בהגדה דפראג, וכל אפין שווין המכירה גמורה היא וכל המפקפק ראוי לגערה".

לאור דבריו החריפים של החת"ס מתבקש עיון מעמיק בכל הנושא.

המקור שבתוספתא

שנינו בתוספתא פסחים (פ"ב הל"ד): "ישראל וגוי שהיו באין בספינה וחמץ ביד ישראל הרי זה מוכרו לנכרי ונותנו במתנה וחוזר ולוקח ממנו לאחר הפסח ובלבד שיתנו לו **במתנה גמורה**", והדברים הובאו בירושלמי פסחים (פ"ב הל"ב). ותוכנם הובא להלכה בשכל טוב (שמות בא י"ב, עמ' 105), במעשה הגאונים (סי' כה), בבעל העיטור (הל' ביעור חמץ, הוצ' רמאי קכ"ו ע"ב), ברמב"ם (הל' חו"מ פ"ד הל"י)⁵, ברבינו המאירי (פסחים ו, עמ' 10), ברשב"א (שו"ת ח"א סי' ע, במיוחסות סי' קס"ה), בשב"ל (סי' רטז), בראב"ה (ח"ב סי' תמ"ח, עמ' 69), בבעל הרוקח (סי' רס"ח), בתשובת רבנו שמואל בן ברוך (מובאת בהגה"מ הל' שבת פ"ו סי' ב'), בבעל או"ז בתשובתו אליו (ח"א סי' תשמ"ח)⁶, בספר אמרכל על ה' פסח (בספר היובל לכבוד מרכס, עמ' קנ"ט), בהרא"ש (פ"ב סי' ד), ברבינו ירוחם (אדם, נתיב ה' ח"ה), ברבינו מנוח על הרמב"ם הל' חו"מ פ"ד הל"ו), במ"מ ומגדל עוז שם, ובפי' לתלמיד הרמב"ן (פסחים ו), במהר"מ חלאווה (פסחים ל; ד"ה עכו"ם), בשו"ת הרשב"ש (סי' קלא וסי' תנא), בארחות חיים (הל' חו"מ סי' מו), בטאו"ח (סי' תמח) באהל מועד לר"ש ירונדי (שער הפסח ריש נתיב ט', צ"ב ע"ב) ובמעשה רוקח (הל' בדיקת חמץ סי' כא, עמ' ח).

הדין לאור בה"ג, הגאונים ושאר רבותינו הראשונים

⁴ העיר הגרמנית פרנקפורט אם מיין.

⁵ אמנם בתוספת קטנה, שעליה נצטרך לדון בהמשך.

⁶ ועיי"ש ח"ב סי' רמ"ז, נ"ו סע"ג, ושם סי' רנו (בפירוש לפיוט אלקי הרוחות לר"ש מפלייש), נ"ח ע"ב.

אבל מחוץ לרבותינו הראשונים, הרבה לפניהם רבותינו הגאונים הביאו תוספתא זו להלכה, אבל ברוח אחרת. מן הראשונים שבהם שהגיעו לידינו עומד רב אחאי גאון בשאלתות (פר צו, שאיל' צב) 'ישראל וגוי שהיו באין בספינה, וחמץ ביד ישראל, הרי זה מוכרו לגוי, או נותנו לו במתנה גמורה, וחוזר ולוקחו ממנו לאחר הפסח **ובלבד שלא יערים**', ובעקבותיו בה"ג (ח"א עמ' 276)⁷ 'ישראל וגוי שהיו באים בספינה וחמץ בידו של ישראל הרי זה מוכרו לנכרי או נותנו לו במתנה וחוזר ולוקחו הימנו אחר הפסח ובלבד שיתננו לו במתנה גמורה **ובלבד שלא יערים**. רשאי ישראל שיאמ' לגוי עד שאתה לוקח במנה קח במאתים שמא איצטרך ואבוא ואקח ממך אחר הפסח'. ואת דברי בה"ג הביאם רבינו ירוחם (נ"ה ח"ה מ"ו). וכן היא דעת רבינו האי גאון בתשובתו אשר בשבה"ל (סי' רטז): 'תוספתא. ישראל ונכרי שהיו באים בספינה רשאי ישראל לומר לנכרי טול כך וכך חמץ שמא אצטרך ואקח ממך לאחר הפסח. **ושאלו כזאת לפני רבינו האי גאון צ"ל** ישראל שאמר לנכרי בימי פסח קנה לך חטה שנתחמצה שמא אצטרך לאחר הפסח לקנות ממך ושמע הנכרי וקנה כמצותו רשאי אותו היהודי לקנות חיטה ממנה אי לא והשיב כך ראינו שזה מותר מפני שאין לו עמו שותפות ולא הקדים לו דמים ולא ערבון ולא הלווה ואינו ברשותו ואינו מסייע עמו הילכך מותר ואין בו איסור כלל'.

אבל התוספתא "ובלבד שלא יערים" שבדברי בה"ג וגם בשאלתות⁸, עוררה כבר את תמיהתו של מרן הב"י (אר"ח סי' תמח): **"ואיני מבין דבריו** דהא שרי ליתנו לגוי במתנה ולחזור וללקחו אחר הפסח **ואין לך הערמה גדולה מזו** ואפילו הכי שריא מאחר שמוציאו מרשותו לגמרי ואפשר דשלא יערים דקאמר היינו לומר שלא ימכור לו ולא יתן לו על תנאי"⁹.

אבל קושיית מרן על רב אחאי ועל בה"ג במחכ"ת אינה קושיא, כי לא רק עליהם הקשה, אלא על עצם התוספתא, שהרי דברי רב אחאי ובה"ג אינם משלהם, אלא כך היתה הגירסא בתוספתא שלפניהם עם התוספתא 'ובלבד שלא יערים', כדמוכח מדברי רבים מרבותינו הראשונים שגם הם גרסו בתוספתא תוספת זו, ובתוכם הרשב"א¹⁰ (שר"ת ח"א סי' ע' בסופה) ורבינו המאירי (פסחים ו, עמ' 10) ורבינו שמואל מפליז (אר"ז הל' פסחים נ"ח, ע"ב) ובמיוחס לריטב"א (פסחים רפ"ב, וראה להלן דבריו). וכך משתמע מרבנו מנוח המזכיר גם הוא הערמה (ראה דבריו להלן) ומדברי הרשב"ש (סי' קלא וסי' תנא, ראה להלן). ולשון זה של רב אחאי ובה"ג הביאוהו להלכה כמעט כל רבותינו הראשונים, לא רק אלו דקמן, אלא אף אלו שהזכרנו לעיל.

א"כ, לא רק על בה"ג יצאה תלונתו של מרן, אלא על כל רבותינו אלו, גאונים כראשונים. וכיון שלא יתכן שהקושיא כזו תעלה מכולם, ובפרט אם היא כה ברורה ומפורסמת, עלינו להסיק שדעת רב אחאי ובה"ג והנהו ראשונים שונה בתכלית ממה שייחס להם מרן. ואכן, כוונת רב אחאי בה"ג ודעמייהו שונה לחלוטין ממה שחשב מרן, וממה שייחס להם. והדבר מוכח מדברי הגאונים עצמם שרבנו המאירי מעיד בשמם (פסחים ו): **"ובתוספתא שנינו ישראל וגוי שהיו באים בספינה והיה חמץ ביד ישראל הרי זה מוכרו לגוי או נותנו לו במתנה ובלבד שלא יערים, ומשם כתבו קצת גאונים, בישראל שמכר חמצו לגוי או שנתנו במתנה שכל שמשכו הגוי, ואין ישראל רגיל לעשות כן בשאר השנים, אלא שאירע לו עכשיו כן, מותר לישראל ליקח ממנו אחר הפסח, ואף באותה תוספתא אמרו שרשאי ישראל לומר לגוי עד שאתה לוקח במנה בא וקח במאתים שמא אצטרך ואקח ממך אחר הפסח, כמו שמבאר, והרי מכל אלו אתה למד שחמץ של ישראל ביד גוי אסור, אלא אם כן קנאו הגוי קנין גמור ובלא הערמה"...** ז"א שאין בתוספתא היתר מכירה אלא למי שמכר **באופן אקראי, ולא למי שנוהג כך בכל שנה ושנה ע"מ להערים על בעור חמץ!** ועמדה זו שמביא רבנו המאירי בשם 'קצת גאונים', היא עמדתו המפורשת של רב עמרם גאון (גמול"מ סי' ק"י): **"והכי אמר ר' עמרם. והלכתא ישראל שמסר לגוי חמצו או שנתן לו במתנה גמורה אם משך אותו גוי ואין בו הערמה ואינו רגיל לישראל לעשות כן בשאר שנים אלא מאורע הוא** מותר לישראל לחזור וליקח ממנו אחר הפסח מן הגוי מ"ט כיון דקנייה גוי קני להו", וכן הוא בגאון שבגאוניקה (עמ' 338). ודברי רב עמרם הביאם גם במהר"ם חלאוה (פסחים ל) **"תניא בתוספתא ישראל ועכו"ם שהיו באין בספינה והיה חמץ ביד הישראל הרי זה מוכרו לעכו"ם או נותנו לו במתנה גמורה וחוזר ולוקחו ממנו לאחר הפסח ורב עמרם כתב ובלבד שיהא מאורע, שאין הישראל רגיל לעשות כן בשאר שנים.** ותניא תו התם ורשאי ישראל לומר לעכו"ם עד שאתה לוקח במנה קח במאתים שמא אצטרך ואבא ואקח ממך לאחר הפסח. משכיר ישראל

⁷ ובהל' פסח (פ"ב, ד"ו כ"ט ע"א, ובד"ב, עמ' 36).

⁸ שדרך אנב לא ראה מרן דבריהם מימיו במקור אלא בכלי שני, ועיין להלן בנידון.

⁹ מהדירי הטור החדש כתבו שהרשב"א הביא זאת מתוך בה"ג. אבל אין זה לצערנו המקום היחיד בו הם כותבים דברים

חסרי שחר מתוך אי-הבנת דברי קדמונינו. הלא אין זכר מבה"ג בתשובתו זו!

¹⁰ מתוך תמיהת מרן זו הסיק ד"ר הילדסהיימר בהערותיו על בה"ג (שם הערה 15) שבבה"ג שלפני מרן לא היתה תוספת

זו. אבל הוא לא הבין שלפני מרן לא היה בה"ג בכלל! אין הוא מצטטו בשום מקום במישרים אלא מתוך כלי שני או שלישי.

בהמתו לעכו"ם הלוהיך עליה חמץ ממקום למקום. ומסתברא לי שרשאי הישראל ליתן חמצו לעכו"ם וליקח ממנו חמץ לאחר הפסח כדאמרין חמץ של עוברי עבירה לאחר הפסח מותר מפני שהן מחליפין. ואע"ג דלכתחילה אסור, בספינה דדחיקא ליה שעתא מותר ואפי' לכתחילה".

גם מדברי הרמב"ם יוצא שמכירה זו הותרה רק משום שעת הדחק, ומשום שנקלע הישראל עם חמץ זה בספינה בערב הפסח, ולכן הותר לו למכור לגוי ולקנות ממנו מאוחר יותר, כדבריו בהלכות חו"מ (פ"ד ה"י): "ישראל וגוי שהיו באין בספינה והיה חמץ ביד ישראל והגיעה שעה חמישית הרי זה מוכרו לגוי או נותנו לו במתנה וחוזר ולוקחו ממנו אחר הפסח. ובלבד שיתנו לו מתנה גמורה", כי מה ראה הרמב"ם להוסיף ללשון התוספתא את המילים 'והגיעה שעה חמישית' אם לא שבא ללמדנו שרק באשר הגיעה שעת הביעור בספינה ואין לו כל דרך אחרת, לכן מותר לו למכור? וזה בדיוק כדעת הגאונים הנ"ל.

וגדולה מכולן מצאנו בתשובת רב כהן צדק אשר במעשה הגאונים (סי' לא, עמ' 20-21)¹¹ הכותב 'וחיטין שבאו בספינות וגו' אבל אם נכנסו שש שעות ולא מכרן חייב באחריותן וכן ישראל שהביאו לו ספינה מליאה חיטין הגיעו עליהן מים אם נשתנו מראיהן מכמות שהיו והוכר הדבר שנפלה בהן מים והגיעו אצלו לאחר שש שעות אסור למוכרן וליהנות בהן ויצאו מרשותו ואם רצה לבטל(ו) [ו] אינו יכול ואין לו תקנה עד שיטילם לתוך האור או לתוך חמים או שיתנם במתנה לנכרי בלא שום הערמה שכך אמרו חכמים הבודק צריך לבטל ומקשינן עלה מאי טעמא אי משום פרוורין הא לא חשבי אמר רבא גזירה שמא ימצא גלוסקא יפיפיה ודעת' עלה ולמה מקדים ומבטלה וכי משכח לה ליבטלה דילמא משכח לה [מ] שש שעות ולמעלה דכיון דלאו ברשותיה קיימא לא מצי מבטלה, דאמר ר' משום ר' ישמעאל שני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאן הכתוב כאלו הן ברשותו ואילו הן בור ברשות הרבים וחמץ משש שעות ולמעלה הרי כבר למדנו שכיון שבאו שש שעות יצאו מרשותו ושוב אמרו חכמים לבטל בשש שעות כיון דאסברו' רבנן שהה בדאורייתא שכיון שבאו שש שעות אין יכול לבטל ואם קידש בהן אשה לאחר ו' שעות אין תופסין בה קידושין. ז"א גם הרוצה לתת לאחר שעת איסורו חייב לעשות זאת ללא כל הערמה. וגם על זה יצא חוצץ הריצ"ג (ח"ב עמ' צ) וכתב 'ויפה כיון ופסק, אלא נתינתן לגוי אסור דאי לא דהווי ליה הנאה מיניה לא יהיב ליה במתנה'.

ובעוד תשובה של קדמון אשר במעשה הגאונים (סי' כה, עמ' 16-17) מצאנו 'ועוד השיבני על קמח שכר של ישר' שמכרו לגוי קודם הפסח שאם יש כלום הערמה בדבר שעשה גם הגוי אסור לעשות כן אבל כשיהודי נותן חמיצו קודם הפסח צריך ליתנו לו במתנה גמורה או כשמוכרו ימכור לו מכירה גמורה שכל מ(י) [ה] שירצה הגוי יעשה ממנו. אבל בכך מותר לומר לו מה שאני נותן או מוכר לך אם לא תמכרונו עד לאחר הפסח לאחרים שמא אצטרך ואקנה אותו ממך ובלבד בלא שום הערמה וכן נמצא בתוספתא ישראל והגוי שהיו באין בספינה והיה חמץ ביד ישראל הרי זה מוכרו לנכרי ונותנו במתנה וחוזר ולוקח הימנו לאחר הפסח ובלבד שיתנו לו במתנה גמורה. רשאי ישראל לומר לגוי עד שאתה לוקח במנה קח במאתים שמא אצטרך ואבא ואקח ממך אחר הפסח אבל אם נודע בודאי ובברור שהוא היה הקמח של עבד שהיה קודם הפסח עדיין לא השיב הרב לא איסור ולא היתר'.

ואכן, כמעט כל גדולי רבותינו הראשונים שהזכירו התוספתא הנ"ל יצאו חוצצים נגד ניצולה לשם הערמה על בעור חמץ. לדוגמא רבנו מנוח (חו"מ פ"ד הל"י) לאחר הבאתה הוסיף: "ובלבד שיתנו במתנה גמורה"¹². א"ה כלומר שימשוך אותו הגוי ויהיה ברשותו ולא יערים בזה כלל, וקמ"ל שכיון שמכרו סתם, ולא הזכיר שהוא יקח ממנו אחר הפסח, שמוותר". ובהמשך פירושו על דברי הרמב"ם כותב עוד רבנו מנוח (שם): "ומ"ש עד שאתה לוקח במנה. הכי מפרשי לה מקצת רבנן קדמאי עד שאתה לוקח במנה בא וקח במאתים, שידמה דבר שיש בו אונאה שלוקח בכפלים ממה ששוה ויש לו לגוי לחזור בו, כיון שמוכרו לו מכירה גמורה ומקבל מעותיו ולא התנה לו שיקחנו ממנו אחר הפסח אלא אמר לו שמא אצטרך ברשותא דגוי קאי ומותר אחר הפסח. ולא מיתבר, דהערמה גדולה היא. ונראה לפרש כגון ישראל וגוי שרוצין להפליג בספינה ערב הפסח והנה הישראלי אינו יכול לקחת חמץ הצריך לאחר הפסח צידה לדרכו מפני הפסח, ואומר לגוי עד שאתה לוקח צידה לדרך במאה דינרים, בא וקח במאתים לצרכי וצרכך, ועד שאתה לוקח מפלטר גוי בא וקח מפלטר ישראל, כדי שאוכל אני לאכול ממנו אחר הפסח, ומיירי במקום שנהגו שלא לאכול פת של

¹¹ . הובאה באוצה"ג פסחים (עמ' 45-46). ההוכחה שהיא לרב כהן צדק יוצאת מדברי הריצ"ג (להלן) שהביאה בקיצור. וכן היא בבעל העיטור (ח"ב דף נ"א ע"ד) ובשע"ת (סי' רפה, בשם מר רב כהן צדק). אבל בה"ג אספמאי (עמ' 11) איתא "דהכין שדר [רב] צמח ריש מתיבתא", והובא בשנוי מה בטור (או"ח הל' פסח סי' תסז) בשם "הלכות גדולות" ובסיום שם "והכי שדר רב צמח ריש מתיבתא". אבל כל המכיר את דברי הגאונים מביין שאין כאן כל סתירה, כי יתכן מאד שרב צמח לקחה מרב כהן צדק.

¹² . וזהו לשון הקדמון אשר במעשה הגאונים (סי' כה, עייני לעיל).

גויים. א"נ עד שאתה לוקח מגוי קח מישראל שמבערים חמצן ותמצא בזול, שמגלה כל כך ישראל דעתו שמחזר אחר הזול והנני מחלה פניך על זה שאם אצטרך אחר הפסח אקח ממך, אפ"ה מותר, אע"פ שהגוי קונה לדעת ישראל ולא יקנהו כי אם לצרכו, אפ"ה כיון שישראל לא אמר לו בודאי ולא אמר לו תנאי בפירוש אלא שמא, לאו שלוחו הוא וברשותו דגוי הוא וזה עיקר ... אך מה שכתב הרב אבל לא ימכור לו ולא יתן לו על תנאי ליתיה בתוספתא ולא בירושלמי אלא ביאור שהוסיף משלו...".

גם בעל הרוקח (הלכות פסח ס' ריח) התיר רק באקראי וכפי שפירש רבינו מנוח: "ישראל שהפקיד חמצו לכותי, אפ" על (הכותי) [הגוי] אחריות, אפילו נתן חמצו ל(כותי)[גוי] על מנת להחזיר, אסור, דתניא בתוספתא, ואיתא בירושלמי, ישראל ו(כותי)[גוי] שהיו בספינה וחמץ ביד ישראל הרי זה מוכרו ל(כותי)[גוי] או נותן לו במתנה גמורה. רשאי ישראל לומר ל(כותי)[גוי] עד שאתה לוקח במנה ... שמא אצטרך ואקח ממך אחר הפסח".

וכן היא דעת הריטב"א כמובא במיוחס לריטב"א על פסחים (ריש פ"ב): "ומוכר לנכרי. כתב הר"ט ז"ל, ה"ה ליתנו, אלא מלתא אגב אורחיה קמ"ל, דאסור ליתן לעכו"ם מתנת חנם. וכן הדין בשהפקידו כראוי דודאי אינו עובר עליו, אבל חייב להוציא מרשותו דרבנן. וכל שזכו בו הגוים קודם זמן איסורו, ודאי מותר הוא לאחר הפסח כחמץ של נכרי. והכי איתא בתוספתא. ושם אמרו, שרשאי לומר לגוי עד שאתה לוקח במאה קח במאתים, שמא אצטרך ואקח ממך אחר הפסח, ובלבד שלא יערים, אבל אם הערים, והוא רגיל לעשות כן בכל השנים, למכור לגוי קודם הפסח וליטול לאחר הפסח, קנסינן ליה והוא אסור לו ולכל ישראל לאחר הפסח, שעשאוהו כאילו הוא חמץ של ישראל המופקד ברשות גוי שהוא אסור לאחר הפסח ואף זה לפקדון נתכין אלא שהערים, וכן הוא בירושלמי, ע"כ".

ורבנו המאירי כתב גם הוא בשם חכמי לונגל (פסחים כח:): 'ומכאן הסכימו חכמי לונגל שאם בטלו מתחלה הואיל ולא עבר עליו מותר מיהא בהנאה, כל שאין שם הערמה, וכתבוהו על ידי מעשה באחד ששכח ככר אחד ונמצא לאחר הפסח והתירוהו לו בהנאה, אחר שנתברר להם שלא היה שם שום הערמה וכונה מועלת. אלא שלדעתי ראוי לאסור, הואיל ומ"מ יש בו מקום לאיסור בל יראה אלו לא בטל שהרי מ"מ יש צד פשיעה עליו בששכחו ולא ביערו. ואפ"י לא היה שם פשיעה, כגון אונס, מ"מ אין הכונה אלא כל חמץ שהוא ראוי לעבור עליו ולהוציא חמץ של נכרי, הא כל שהוא ראוי לעבור עליו, אף על פי שלא עבר עליו אסור, כגון הפקיר את חמצו ולא זכה בו אחר שהוא אסור לאחר הפסח, אלא אם כן נפל עליו מפולת והפקירו, שאין פקפוק בהפקר זה שיהא בו שום הערמה, וכן היא שנויה בתלמוד המערב כמו שביארנו למעלה בפרק ראשון במשנה השניה, וכן יראה למטה בשמועת פועל ישראל ומלאי של גוים, שכל שיש מקום להערמה אסור ואף גדולי המחברים כתבו בה שאפ"י הניחו בשגגה או באונס אסור, כדי שלא יניח אדם חמצו ברשותו ויהנה בו לאחר הפסח'. וראה עוד בדבריו (שם, עמ' מ"ב שהבאתי להלן).

וכן כתב הרשב"ש בתשובותיו (סי' קלא): "מי שיש לו חמץ באוצר וקודם הפסח מסר המפת' לגוי ואמ' לו הרי החמץ שלך במתנה אם הוא עובר עליו בבל יראה ובבל ימצא ואם יש הפרש בין גוי מכירו לשאינו מכירו וכן בישראל שהרהין חמצו אצל גוי אם יש הפרש בין מכירו לשאינו מכירו: תשובה: בתוספתא דפסחים בפ"ב שנינו ישראל וגוי שהיו באין בספינה והיה חמץ ביד ישראל הרי זה מוכרו לנכרי ונותנו במתנה וחוזר ולוקחו ממנו אחר הפסח ובלבד שיתננו לו מתנה גמורה וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפ"ד מהלכות חמץ ומצה וכן כתוב בספר אורח חיים מהטורים על כן אם לא הערים מותר ואם הערי' הוא עובר עליו בכל יראה ובבל ימצא ואין הפרש בין מכירו לשאינו מכירו אם אין שם הערמה ניכרת".

וכבר רבים מרבותינו הראשונים אף התקשו בעצם דברי התוספתא הזו, כגון בעל העטור (הל' בעור חמץ קכ"ו ע"ב) הכותב 'ומיהו חמץ של א"י שעבר עליו הפסח לא חזינן דמותר באכילה אלא בהנאה. והא דגרסינן בתוספתא ישראל וא"י שהיו באין בספינה וחמץ ביד ישראל ה"ז מוכרו לא"י ונותנו לו במתנה וחוזר ולוקח ממנו לאחר הפסח ובלבד שיתננו לו במתנה גמורה ורשאי ישראל לומר לא"י עד שאתה לוקח במנה קח במאתים שמא תצטרך ואביא ואקח ממך אחר הפסח. משכיר אדם חמורו לא"י להוליך עליו חמץ ממקום למקום מצא חמץ בדרך רובה חמץ אסור ואם לאו מותר ומעשה בר"ג שהיה מהלך מעכו לכזיב ומצא גלוסקא בדרך ואמר לטבי עבדו טול גלוסקא למדנו שחמץ של א"י אחר הפסח מותר מיד וכו', ומשום כך לא היססו לכתוב ולפרש 'כל הני איכא למימר להנאה קבעי'. אלא שוויתר על עמדתו מפאת כבודם של הגאונים, כפי שהוא ממשך שם (דף קכו-קכו): 'והא דתניא חמצן של עוברי עבירה מותר מיד מפני שמחליפין בשל א"י דא"כ קשיא לן טובא ועוד למה משהין ואין מוכרין אותו קודם הפסח אלא חמצן של ע"ע (=עוברי עבירה) שאינן מדקדקין במצות כ"כ ולאחר הפסח מותר באפ"י ראשונה מיד מפני שמחליפין השאור וע"י תערובות הוא ומותר כמ"ש אבל חמצן של כותיים אסור עד לאחר ג' אפיות כדקתני התם של נחתומין לאחר ג' שבתות מפני שבטל הוא. ואין אני כדאי לחלוק על הגאונים שהתירו חמץ של א"י שעבר עליו הפסח אפ"י באכילה והדין הוא דשדרו ממתיתבא דרב עמרם במתא מחסיא חמץ של א"י שעבר עליו

הפסח מותר באכילה מקמי טעמי חדא דאמר' ה"ה דאפי' באכילה שרי ואידי דתני ישראל בהנאה תני דא"י בהנאה. מ"מ, כל זה מראה כמה היתה שנואה על רבותינו כל הערמה.

פשר תמיהתו של מרן

ולפי כל מה שכתבנו לעיל מתורצת תמיהתו של מרן. הלא בתוספתא ובירושלמי מדובר על יהודי שנקלע בספינה ונשאר לו חמץ שלא מתוך תכנון, ומקרה זה **בדיעבד הוא**, ולכן התירו לו חכמים לקנותו לאחר פסח על אף שהוא עצמו מכרו. והיתר התוספתא איננו היתר מכירה על מנת להימנע מבעורו, אלא היתר לקנותו לאחר הפסח. ואף אם נאמר שהתירו לו למכור משום שהוא מקווה לקנותו לאחר הפסח, הרי זה משום שהוא מפליג בספינה, וכידוע הפליגו לעיתים במשך חודשים ולא היה ברור אם יהיה לו לאכול לאחר זמן, ורק משום שעת הדחק כזו התירו, ובאקראי ואופן ארעי, כפירושם של גדולי רבותינו הגאונים (ראה לעיל).

וזו כוונת בה"ג באומרו 'ובלבד שלא יערים': כל פעם שהוא עושה לכתחילה ובאופן שיטתי כך 'אין לך הערמה גדולה מזו' (כדברי מרן עצמו), והערמה כזו בודאי אסורה בהחלט. ולפי זה אין שום היתר למכירה הנהוגה בימינו שהיא קבועה משנה לשנה, והיא הערמה ברורה! ובמחכ"ת של כל רבותינו האחרונים שהתירו לכתחילה, אין דבריהם עומדים בפני פירושם ומסורתם של רבותינו הגאונים והראשונים, ולא יהיו הם טובים יותר מבעל העטור (הנ"ל) שבטל את דעתו בפני דעת הגאונים וכתב 'ואין אני כדאי לחלוק על הגאונים'.

אף הרמב"ם בשיטת בה"ג אזיל, וזהו שכתב: "(וגם ה"ז) אומר הוא ישראל לגוי עד שאתה לוקח במנה בוא וקח במאתים, עד שאתה לוקח מגוי בוא וקח מישראל שמא אצטריך ואקח ממך אחר הפסח. אבל לא ימכור לו ולא יתן לו על תנאי. ואם עשה כן זה עובר על בל יראה ובל ימצא". והוא למד מהמשך התוספתא הנ"ל, שגם הוא נשנה לגבי המפליגים בספינה ובאופן מקרי, ולא לגבי כל אדם וכל מצב. ולכן התוספתא "אבל לא ימכור לו ולא יתן לו על תנאי ואם עשה כן עובר בבל יראה ובל ימצא", שרבנו מנוח חשבה ש"ליתיה בתוספתא ולא בירושלמי אלא ביאור הוא שהוסיף משלו", אינו אלא פירוש של הרמב"ם להערמה שהוזכרה בבה"ג, כפרוש מרן, ולא כפירושו. כפירושו, שהערמה כזו אסורה, אבל לא כפירושו, שלדעת מרן מכירה גמורה שהוא יודע הגוי שהישראלי יקנה לאחר הפסח מכירה גמורה היא, אבל לדעת הרמב"ם (ככל הגאונים הנ"ל) אינה מכירה גמורה, אלא הערמה האסורה בבל יראה ובל ימצא. וכך פירש הרשב"ש (סי' קלא, הנ"ל) את עמדתו בתשובתו כאשר כתב: "בתוספתא דפסחים בפ"ב שנינו ישראל וגוי שהיו באין בספינה והיה חמץ ביד ישראל הרי זה מוכרו לנכרי ונותנו במתנה וחוזר ולוקחו ממנו אחר הפסח ובלבד שיתנו לו מתנה גמורה וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפ"ד מהלכות חמץ ומצה, וכן כתוב בספר אורח חיים מהטורים, על כן אם לא הערים מותר, ואם העיר' הוא עובר עליו בבל יראה ובל ימצא, ואין הפרש בין מכירו לשאינו מכירו, אם אין שם הערמה ניכרת". הוא תרגם את סייג הרמב"ם למונחים של הערמה. והדבר מוכח מהירושלמי פסחים (פ"ב הל"ב) שם שנינו: "ישראל ועכו"ם שהיו באין בספינה וחמץ ביד ישראל הרי זה מוכר לעכו"ם או נותנו לו מתנה וחוזר ולוקחו ממנו לאחר הפסח ובלבד שיתנו לו מתנה גמורה. אומר הוא ישראל לעכו"ם עד שאת לוקח במנה בוא וקח במאתים עד שאת לוקח לך מעכו"ם בוא וקח לך מישראל, שמא אצטריך ואקח ממך אחר הפסח" (דף י"ג ע"א). שמדובר בגוי הקונה לעצמו, אבל לא מן היהודי הזה הפונה אליו. וזו כוונת הסגנון "שאת לוקח לך מגוי בוא וקח לך מישראל". ואם איתא כהטור הל"ל "ממני" ולא "מישראל". מדובר אם כן בעצה בלבד שהיהודי נותן לגוי.

אין בעור חמץ אלא שריפה

אמנם נחלקו רבותינו התנאים איך מבערים את החמץ לקראת פסח (פסחים כא). 'כל שעה שמותר לאכול מאכיל לבהמה לחיה ולעופות, ומוכר לנכרי, ומותר בהנאתו, עבר זמנו אסור בהנאתו, ולא יסיק בו תנור וכירים, רבי יהודה אומר, אין ביעור חמץ אלא שריפה, וחכמים אומרים: אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים', אבל בין אם נפסוק כר"י ובין אם נפסוק כר"מ לא שמענו שיש בעור חמץ במכירה, ואם היה מקום להערמה בעיני חז"ל מדוע אין זכר ממנה?¹³

¹³ . ואין לדחות טיעון זה, כי בדיוק כמותו כתב רבינו האיי גאון בתשובתו אשר בגאונים אסף (תרפ"ז, עמ' כח-לב) לגבי אנשים שסגרו חמץ בפסח במחסן וטחו אותו בטיט, ויש למדנים שאמרו להם שהוא נחשב מבעור כמו חמץ שנפלה עליו מפולת, ובתשובתו הארוכה הגיב רבינו האיי בהריפות עד איום בהרם במי שנוהג כך, אבל בין היתר העיר: 'ואי סלקא אדעתיהון דכיון דטח בפני הבית הוה ליה ביעור אם כן למה לי למיתנא ר' יהודה אומר אין <ביעור חמץ> אלא שרפה וחכמים אומ' מפרר וזורה לרוח או מטיל לים'!

וכל זה אליבא דבה"ג (ח"א עמ' 274) הר"ף, בעל העיטור, הרמב"ם רבינו יונה והשו"ע שאנו פוסקים כמותו, אבל אליבא דרבים מקדמוני ישראל שפסקו כרבי יהודה שאין ביעור חמץ אלא שריפה, כגון הגאונים (המוזכרים בבעל המאור ובעל העיטור ח"ד דף קכא ע"א), רבינו משולם בן רבינו משה (תורתן של גאונים ח"ו עמ' 403-404), ר"י אלברצלוני בספר העתים ובפסקות לרבינו שלמה (סדור רש"י עמ' 173, סי' שנו) שהלכה כר"י, פשיטא שאין שום מקום למכירה.

וגדולה מכולן מצאנו בתושבת רס"ג (סעדיאנא עמ' 125-127) שנשאל 'לגבי שמפליג בספינה קודם הפסח והגיע הפסח והוא בספינה ואין דרכן של [מפרשי] הספינה להדליק בה אש ואינו יכול להתעסק בעסקי הפסח מאי תקנתיה', ככל הנראה על ידי יהודים ששמעו שיש הפוסקים כרבי יהודה, הוא השיב 'לא [נתברר מן] השאלה באי זה דבר צריך לאש לעסקי הפסח אי (מעולם) [משום] ביעור חמץ קיימא לן [ביעור חמץ] אינו בשריפה בלבד אלא בכל דבר שמתבער בו ואף על גב דנתן (כ"א). ר' יהודה [אומר אין] ביעור חמץ אלא בשריפה קיימא לן דלית הילכתא כר' יהודה אלא כרבנן [דתניא (כ"ז:): ר' יהודה] אומ' אין ביעור חמץ אלא בשריפה והדין נותן ומה נותר שאינו בבל יראה ובל [ימצא טעון] שריפה חמץ שישנו בבל יראה ובל ימצא אינו דין שטעון שריפה אמרו לו כל דין שאתה דן תחילתו להחמיר וסופו להקל אינו דין לא מצא עצים לשרפו יהא יושב ובטל והתורה אמרה תשביתו שאור מבתים בכל דבר שאתה יכול להשביתו כן [דת] ונחמ' אומ' מפרר וזורה לרוח או מטיל לים והלכה כחכמים. וישראל זה שהוא בספינה והגיע זמן של ביעור חמץ ואין לו אש לשרוף חמץ שבידו א[ם הח]טים הם שנשרו במים ויש בהן איסור חמץ כי מש[ליך אותם] לים וזה הוא [דין] בעורן ואם [ל]חם הוא, יש [דרך בלא פירור וזה הוא ביעור דאמרינן] (כח). אף מפרר וזורה לרוח מפרר ומטיל לים או דילמא מפרר וזורה לרוח, ולא עולה בדעתו לרגע להציע מכירה, על אף שדוקא בנוגע למי שמפליג בספינה דברה התוספתא על מכירה!

גם לגבי מאי דשינוי בפסחים (מח:): 'ת"ר עריבת העבדנין שנתן לתוכה קמח, תוך שלשה ימים חייב לבער, קודם שלשה ימים אינו חייב לבער וגו', ואם היה מקום למכירה, מדוע לא ימכור את עורותיו מהם הוא מתפרנס?!

ורב ושמואל נחלקו מה עושים עם קדירות שבישל בהם חמץ, רב אמר שישברו ושמואל אמר לא ישברו אבל משהי להו לאחר הפסח, ואמנם נפסקה הלכה כשמואל, אבל לא עלה על דעת רב לרגע להציע מכירתם שהייתה פוטרת כל כך בקלות את הבעייה!¹⁴

יתר על כן, כל דבריהם מוכיחים שהמגמה אצלם הייתה אך ורק ביעור מוחלט של כל חמץ, כיוצא מדברי רבא במאמרו אשר בפסחים (מ:): "אמר רבא לזבינהו קבא קבא לישראל כי היכי דכליא קמי פסחא". וכאלה רבים מאד.

מקור פרשנותו של מרן

חוששני שפרשנותו של מרן, פרשנות שהגאונים דוחים אותה כפי שראינו לעיל, נובעת מלשונו של הטור, לשון שהטעה את מרן. בדבריו באורח חיים (סי' מתח) כתב הטור בזה הלשון: 'ורשאי לומר לו עד שאתה לוקח במנה קח במאתיים שאקחנו ממך אחר הפסח', אבל דא עקא, אין זכר מהלשון 'אקחנו' לא בתוספתא, ולא באף אחד מרבנותינו הגאונים והראשונים שהזכירו תוספתא זו.

ולא מדובר בשינוי קל משמעות, אלא הבדל תהומי בין הלשון 'ואקח ממך' שבתוספתא ובין הלשון 'אקחנו ממך' שבטור, כי לפי לשון התוספתא, הכוונה היא היהודי מבקש מהגוי לקחת איתו בספינה כמות גדולה יותר של חמץ, כדי שאולי אם ירצה היהודי לקנות לאחר הפסח יוכל למצוא בספינה החמץ הדרוש לו, אבל חמץ שלא היה שייך לו מעולם. בניגוד לכך, לפי לשון הטור ניתן להבין שהיהודי רשאי לקנות את אותו חמץ שהוא מכר לגוי לפני הפסח. אבל רעיון כזה לא עלה על דעת רבותינו התנאים. ואם נאמר שזו היתה אכן כוונת הטור, צריך לומר שלא רק שפירש הברייתא דנן (תוספתא פסחים פ"ב ה"ג) 'רשיי ישראל שיאמר לנכרי עד שאתה לוקח במנה קח במאתים שמא אצטרך ואבוא ואקח ממך אחר הפסח' כהמשך של ההלכה הקודמת שם (הלכה יב) שהיא הברייתא דנן 'ישראל וגוי שהיו באין בספינה וחמץ ביד ישראל הרי זה מוכרו לנכרי ונותנו במתנה וחוזר ולוקח ממנו לאחר הפסח ובלבד שיתנו לו במתנה גמורה' וכמתייחסת לאותו מקרה, כאשר למען האמת מדובר בשני מקרים שונים, כדברי רבנו מנוח (עיין לעיל).

ואכן כך הבין הב"ח (סי' תמח ה"ל) את דברי הטור כיוצא ממה שכתב שם: 'תוספתא הביאה הרא"ש בפרק כל שעה בזה הלשון... שמא אצטרך ואקחנו ממך וכ"כ הרמב"ם וכן במרדכי (ס' תקמט) ורבינו ירוחם (מו). אבל באגודה (פ"ב סי' כב) כתב בזה הלשון עד שאתה לוקח במאתיים קח ממני במנה ואני אחזור ואקנה ממך אחר הפסח אלמא דרשאי להבטיחו שיחזור ויקנה ממנו וכדברי רבינו וכו', וכן הוא בתשובת

¹⁴ . אם רב היה יודע שעכשיו מוכרים גם כלים שאין בהם זכר של חמץ, והכל בשם 'החמץ הבלוע בכלים', הוא לא היה מאמין למשמע אוזניו.

מהר"ם (ד"פ סי' ל"א) הכתובה בתשובת הרשב"א סימן תת"נ וכו'. אבל דברי הב"ח אלו קשים מאד. הלא ברמב"ם וברא"ש ועוד רבים אין זכר ממה שהב"ח מייחס להם, קרי הנוסח 'אקחנו', אלא יש לפניהם את הנוסח שלפננו 'ואקח'. ועוד, אם אמת היה שלשון זו מצויה אצלם, מדוע כתב הב"ח 'אבל באגודה וכו' ' כאלו דברי האגודה סותרים את מה שהביא עד עתה?! וצ"ל שהב"ח מתכוון לומר שבעל אגודה גורס 'קח ממני', וזה אינו בתוספתא, ולכן למד מדבריו שמותר להבטיח לגוי שיקנה ממנו. אבל הירושלמי הוא תיובתייהו, כי שם הגירסא 'וקח לך'.

ולא רק הירושלמי הוא תיובתייהו, אלא אף כל רבותינו הגאונים ורבותינו הראשונים כרבינו המאירי, רבינו מנוח, מהר"ם חלוואה, שלא הב"ח ולא החת"ס ראו מלה מדבריהם, שהרי לא היו בדפוס בזמנם. וחזקה שאם היו רואים אותם היו חוזרים בהם.

וכבר כתב בעל בית דוד (יו"ד סי' קלג) את דברי מהריק"ש ז"ל (שורש צד) שכתב: 'דהיכא דאמרינן הלכה כבתראי היינו דוקא כשדברי הקדמון בספר מפורסם, אבל כשדברי הקדמון באו בשאלה ותשובה, ראוי לפסוק כדברי הקדמון, משום דאמרינן שמא האחרון לא ראה דברי הקדמון ואלו ראה אותם לא היה חולק עליו'. וראה עוד כעין זה במהרשד"ם בתשובותיו (חו"מ סי' רי). וראה הגרא"ז מלצר שדחה דברי החת"ס מפאת דברי הרמב"ן. ובאופן כללי ראה בספרי 'רבנן סבוראי וכללי ההלכה' בפרק 'היחס להכרעת הגאונים'¹⁵.

ומה שהב"ח קבע שגם מהר"ם התיר ליהודי להבטיח לגוי שיקנה אחר הפסח כדעת בעל האגודה, איננו דבר ברור, כי אפשר לפרש שכוונת מהר"ם היא שהיהודי המוכר את החמץ משכנע את הגוי לקנות במה שהוא מסביר לו שמסתמא ימצא קונה ולכן אל לו לדאוג, ובשום פנים ואופן אינו מבטיח שהוא עצמו יקנה (ואז אין כאן הערמה בכלל!), כי כך הוא לשונו המדוייקת של מהר"ם: 'על החמץ שנתערב בשמרי שכר, יש לו למוכרו לגוים קודם הפסח, ולומר לו אם תשמרהו עד לאחר הפסח אקנהו ממך או אני או יהודי אחר'.

המקור של רבותינו הגאונים

התנאי שהתנו רבותינו הגאונים כדי להכשיר מכירת חמץ בנסיבות מסוימות, והוא שלא תהיה כל הערמה, ירושלמי מפורש הוא בפסחים (פ"ב הל"ב) שם שנינו "הבקר חמצו בג' עשר לאחר הפסח מהו ר' יוחנן אמר אסור, רשב"ל אמר מותר מתיב ר' יוחנן לרשב"ל אין את מודה לי משש שעות ולמעלן שהוא אסור א"ל תמן איסורו גרם לו הא מה אית לך למימר. א"ר יוסה לר' פנחס נהיר את כד הוינן אמרין אתיאי לר' יוחנן כר' יוסה ודרשב"ל כר' מאיר, אינה כן אלא ר' יוחנן חשש להערמה ורשב"ל לא חשש להערמה" (דף יד:). הרי שרבי יוחנן אוסר להפקיר לפני הפסח כדי שלא יערים ויזכה בו לאחר הפסח¹⁶. ומה בין זה ובין המכירה האומללה והמזיזת של ימינו?!

ובאמת בהקשר להיהא דשינוי במשנה שבפסחים (י:): 'רבי יהודה אומר, בודקין אור ארבעה עשר, ובארבעה עשר שחרית, ובשעת הביעור. וחכמים אומרים, לא בדק אור ארבעה עשר, יבדוק בארבעה עשר, לא בדק בארבעה עשר, יבדוק בתוך המועד, לא בדק בתוך המועד יבדוק לאחר המועד', פירש רבנו המאירי (עמ' מב): '...לא בדק בתחלת שעה ששית יבדוק לאחר המועד, ר"ל כל יום ארבעה עשר, ואין חוששין שמא יבוא לאכול וכו' ומכל מקום גדולי הפוסקים פרשו, תוך הפסח ולאחר הפסח, ואתה צריך לפרש לדבריהם, שאעפ"י שהלכה כר' שמעון שאין חמץ שעבר עליו הפסח אסור אלא משום קנס, והרי אין כאן קנס הואיל ולא היה ידוע לו, שמא מתוך שלא בדק יש לחוש להערמה, וכן אתה צריך לפרשה בשלא בטל, וכן הדין, שהרי ביטול לא נתקן בזמן חכמי המשנה, ואף בתלמוד המערב מצינו שחוששין להערמה, והוא שאמרו שם, הפקיר חמצו בשלשה עשר מהו לאחר הפסח, ר' יוחנן אמר אסור, ור' שמעון בן לקיש אמר מותר, התיב ר' יוחנן אי אתה מודה לי משש שעות ולמעלה שהוא אסור, כלומר ומן הסתם הפקירו, ואעפ"י כן לאחר הפסח אסור, אמר ליה תמן איסורו גרמה לו, כלומר שאעפ"י שמפקירו בדעתו, הרי אין ברשותו להפקירו, והאיסור הוא שהפקירו, והיאך הוא נפקע, אבל זה שהפקירו בשלשה עשר מותר, והוא הדין בכל שקודם זמן האיסור, אמר ר' ייסה לר' פנחס נהיר את כד הוינן אמרין, ר' יוחנן כר' יוסי, ור' שמעון בן לקיש כר' מאיר, פירוש שנחלקו במסכת נדרים, בהיו מהלכין בדרך ואין לו מה יאכל, שנותן לאחר, והלה מותר בו, ושאלו שם, אין עמו אחר מאי, ולדעת ר' מאיר נותן על גבי הגדר או על גבי הסלע ואומר הרי הן מופקדין לכל אדם והלה נוטל ואוכל, ור' יוסי אוסר, ואמר ר' יוחנן מאי טעמא דר' יוסי הפקר כמתנה, מה מתנה עד

¹⁵ חלק מן הדברים הודפס כבר ב'עץ ארז' כרך א', במאמר על הלל בר"ח, ע"ש.

¹⁶ ואמנם בעל קרבן העדה פירש שהערמה היא 'שמא לא יפקירו ויאמר הפקרתיו' - פירוש שעל מקורו אני מאריך להלן - אינו אלא נסיון להציל בכל מחיר את מכירת החמץ. וכבר דחה אותו בעל פני משה פירוש זה, ופירש כפי שפירשנו אנו. אבל אין אפילו צורך בכל זה, שהרי רוב רבותנו הראשונים דוחים אותו, כרבינו המאירי ועוד, וראה להלן כאן.

דאטיא לרשות זוכה, אף הפקר כן, והלכך הפקיר חמצו אינו כלום, הואיל ואין כאן זוכה, שהרי השהה אותו אצלו, ואינה כן, כלומר לא נחלקו בזו, שלענין הפקר אין אנו צריכים לזוכה כלל, **אלא ר' יוחנן חייש להערמה**, והואיל והפקיר **קרוב לזמן הפסח** ראוי לקנסו לאסרו אחר הפסח, **שלא כוון להפקר גמור אלא להתירו לעצמו לאחר הפסח**, ור' שמעון בן לקיש לא חייש, מה נפיק מביניהון, ר"ל אי משום ר' יוסי, אי משום הערמה, נפל עליו מפולת והפקירו, לטעם הערמה אין כאן הערמה, לטעם זוכה אין כאן זוכה, והלכה כרבי יוחנן. וכיון שהלכה כרבי יוחנן, יוצא שירושלמי מפורש הוא שיש לחשוש להערמה. א"כ כל נסיון להמלט מביעור חמץ כדי לזכות בו אחר הפסח אסור לחלוטין, בין בהפקרתו בין במכירתו, ובין בכל דרך שיש בה הערמה כלשהי.

ולא רק רבינו המאירי פסק כרבי יוחנן דירושלמי זה, אלא אף בעל הרוקח (סי' רסח) פסק: 'ירושלמי הפקיד חמצו ר' יוחנן אוסר משום חשש הערמה'. וכן כתב הראב"ן (סי' ז): 'ומפקיר חמיצו לפני איסורו ר' יוחנן אוסרו לזכות בו אחר הפסח משום הערמה'. ובעל העיטור (ח"ב בעור חמץ קיט:קכ). כתב 'אמר ר"י אמר רב המוצא חמץ ביו"ט כופה עליו את הכלי ואינו עובר עליו שכבר בטלי' וכופה עליו שלא יאכלנו ולמו"ט שורפו ואם מצאו אחר הפסח כיון שבטלו הוי כהפקר. ומסתב' אסור באכילה ומותר בהנאה **ירוש'** המפקיד את חמצו, אחר הפסח מהו וכו' מר חשש להערמה ומר לא חשש להערמה, ש"מ **היכא דליכא למיחש להערמה מותר'**. ז"א גם הוא פסק שהלכה כר"י שחוששין להערמה, אלא שבמקרה כגון מי שמצא חמץ שלא ראהו בבדיקה אין חשש להערמה ולכן מותר. ובכל זאת התירו רק בהנאה. וכן היא דעת הרשב"ץ במאמר חמץ שיש לחשוש להערמה, אלא שהחמיר עוד על בעל העיטור וכתב 'חמץ שנמצא בבית אחר הפסח אסור בירושלמי אפי' בטלו דחיישינן שמא הערים ולא בטלו יפה והרב בעל העיטור ז"ל אוסרו באכילה ומתירו בהנאה ואין טעם לחלוק בין אסור אכילה לאסור הנאה. וגם אוסר בירושלמי (פסחים פ"ב הל"א דף כח ע"ג) חמץ בהנאה אפילו להאכילו לכלבו **אפילו לכלב של הפקר שאין לו הנאה של כלום'**.

וכן היא דעת הריטב"א (פסחים כא., הנ"ל) עפ"י ירושלמי דידן 'ומוכר לנכרי. כתב הר"ט ז"ל הוא הדין ליתנו אלא וגו' וכן הדין **בשהפקירו כראוי** דודאי אינו עובר עליו **אבל חייב להוציאו מרשותו** [מדרבנן, וכל שזכו בו הגוים קודם זמן איסורו ודאי מותר הוא לאחר הפסח כחמץ של נכרי והכי איתא בתוספתא, ושם אמרו שרשאי לומר לגוי עד שאתה לוקח במאה קח במאתים שמא אצטרך ואקח ממך אחר הפסח ובלבד שלא יערים, **אבל אם הערים והוא רגיל לעשות כן בכל שנים למכור לגוי קודם הפסח וליטול לאחר הפסח קנסינן ליה והוא אסור לו ולכל ישראל לאחר הפסח**, שעשאוהו כאילו הוא חמץ של ישראל המופקד ברשות גוי שהוא אסור לאחר הפסח ואף זה לפקדון נתכוין אלא שהערים, וכן הוא בירושלמי, ע"כ'.

וכך היה דעתם של כל קדמוני הראשונים עד שבאו הרשב"א בתשובותיו (ח"א סי' ע), הרא"ש, בעל או"ז הרקאנטי, ופירשו את הירושלמי באופן אחר לגמרי. לדוגמא כך כתב הרא"ש (פסחים פ"ב אות ד) 'רבי יוחנן חייש להערמה ריש לקיש לא חייש להערמה. כלומר שמא לא יפקירנו ויאמר הפקרתיו, וכן כתב בעל או"ז (שאלות ותשובות סי' תשמח) 'פי' ר"י חייש על הערמה ויאמר הפקרתו קודם הפסח אע"פ שלא הפקיר'. ועל פי זה פסק (שם) 'הא למדת שמותר ליתן חמץ לעכו"ם קודם הפסח ולחזור וליקח הימנו ואפי' בחנם אם יתן לו העכו"ם לאחר הפסח מותר לו לקבל **ובלבד שיתן לו מתנה גמורה לעכו"ם** שאם העכו"ם היה רוצה היה מעכבו לעצמו הכי נמי היכא דהפקירו קודם הפסח הפקר גמור שאם היה זוכה בו אחר אם היה רוצה לא היה מחזיר לו ה"נ דשרי לזכות בו אחר הפסח ואפי' לכתחילה שרי לעשות כן ומשום שהחמץ שלו בעינן שיתן לו מתנה גמורה או יפקיר הפקר גמור כדי להוציאו מרשותו ומכחו ולהפקיע זכותו ממנו שהיה לו בו כח כל ימי הפסח [כל שכן הכא] שלא היה לו בזה הפת מעולם שום זכות ושום כח הלכך נראה בעיני היתר גמור לקבל ולפרוע מן הכומרים פת של כל ימי הפסח. וצורנו עלינו יפסח'.

אבל מחוץ לעובדה שאי-אפשר לפרש שהחשש הוא שיאמר שהפקיר כאשר לא הפקיר, שהרי כלל בידינו בהבנת דבריהם, שלא ברשיעי עסקינן, כל המעיין בראיותיו שם, יבחין גם בקשיים גדולים, שהרי הביא הוכחה ראשונה מהיא **דירושלמי פאה** (פ"ו הל"א) דשנינן התם 'הדא אמרה שאם אדם מפקיר חוזר וזוכה בו, ומזה הסיק: 'מכל אלה למדתי שאם אדם הפקיר אע"פ שחוזר וזוכה בו הוי הפקר ול"א הואיל וחזר וזכה בו פקע הפקירו למפרע אלא הוי הפקר גמור כל זמן שלא חזר וזכה בו. הלכך נראה בעיני הלכה למעשה אדם שהפקיר חמצו קודם הפסח מותר לו לחזור ולזכות בו לאחר הפסח ולאוכלו'. אבל לא הבנתי, שהרי שם שנינו **'לישן מתניתא מסייע לרבי זעירא בד"א בשהבקר סתם אבל אם אמר שדי מובקרת יום אחד שבת אחת חדש אחד שנה אחת שבוע אחד אם עד שלא זכה בין הוא בין אחר אינו יכול לחזור בו אבל משזכה בה בין הוא בין אחר אינו יכול לחזור בו הדא אמרה הוא זמן מרובה הוא זמן מועט הדא אמרה לא חשו על הערמה הדא אמרה שאדם מבקיר וחוזר וזוכה'**, א"כ בשדה שאדם הפקירה עסקינן, ויש חשש שמא הפקירה כדי לפטור אותה מתרומות ומעשרות, אבל כיון שהפקר ליום או יומיים אינו מצוי שאין אדם מפקיר לזמן קצוב כדברי הרמב"ם (הל' נדרים פ"ב הל"ח) עפ"י ההיא דנדרים (מד.) ועפ"י ההיא דפאה עצמה. וכך פירש גם מהר"ש סיריליו שם בפאה. אבל לפי זה אין ללמוד ממנה לגבי הפקר החמץ.

ואמנם גם הרשב"א בתשובתו (ח"א סי' ע, הנ"ל), כמתנבא מפי הגבורה כתב: 'ולא קיימא לן בהא כרבי יוחנן דירושלמי', מבלי לומר לנו מנא ליה דאין הלכה כר"י, כאשר בר פלוגתיה הוא ר"ל, ור"ל במקום ר"י אינה משנה, וכנראה למד גם הוא זה מההיא דקמן בפאה. אבל אם זו ההוכחה, אז הוכחה פריכה היא כפי שכתבנו עפ"י הרמב"ם הנ"ל.

ויש לנו הוכחה ברורה שאין ללמוד מההיא דפאה לגבי כל הערמה, שהרי ירושלמי מפורש דחיישינן להערמה, שהרי שנינן התם (ירושלמי ביצה פ"ב הל"א) 'ר' כהנא בריה דר' חיייה בר בא אמר, ובלבד שלא יערים'. ואמנם גם כאן, כמו לגבי ההיא דפסחים נחלקו בעל קרבן העדה ופנ"מ בפירוש הערמה זו, אבל מ"מ הירושלמי אינו משאיר מקום לספק, ההערמה כאן, תהיה אשר תהיה אסורה. ומכאן, שכאשר שנינו בפאה (הנ"ל) 'הדא אמרה לא חשו על הערמה', הכוונה אינה לכל סוג הערמה, אלא רק להערמה דהתם, ובדיוק כפירוש הרמב"ם (הנ"ל) משום דהתם הפקרת שדהו לימים אינה מצויה. ואין ההיא דביצה המקום היחיד בו חושש הירושלמי להערמה, אלא כמעט בכל מקום אחר הוא חושש, כיוצא מההיא דירושלמי מ"ק (פ"ג הל"א) 'שפם ונטילת צפורנים אית תניי תני ברגל מותר ובאבל אסור אית תניי תני ברגל אסור ובאבל מותר מאן דאמר ברגל מותר בשיש שם רגל ובאבל אסור בשיש שם רגל מאן דאמר ברגל אסור בשיש שם הערמה באבל מותר בשיש שם הערמה'.

וההיא דפאה איננו המקרה הראשון בו כמה מרבתינו לא חששו להערמה רק באשר לא מצוי שיהיה אדם מערים בתחומים מסוימים. לדוגמא, מצאנו עוד בירושלמי נזיר (פ"ה הל"א) 'תמן תנינן שום היתומין שלשים יום שום הקדש ששים יום ומכריזין בבקר ובערב אמר רבי מנא רבי ליעזר חשש על הערמה רבי יהושע לא חשש על הערמה', ואמנם הלכה כרבי יהושע דלא חייש הכא להערמה, אבל זהו משום שאין דרכו של אדם להערים עם ההקדש.

ובעל או"ז (ש"ת סי' תשמח) הוסיף עוד להביא הוכחה דמותר להפקיר את החמץ ולזכות בו לאחר הפסח מההיא דירושלמי פסחים (פ"ב הל"ב, הנ"ל) וכתב 'הכי מוכח בירושלמי פ' כל שעה להיתרא דאמר התם הפקיר חמצו ב"ג לאחר הפסח מהו ר"י אמר אסור רשב"ל אמר מותר אר"י לרשב"ל אין את מודה לי משש שעות ולמעלה שהוא אסור א"ל תמן איסורו גרם לו הכא מאי אית לך למימר א"ר יוסי לר' פנחס נהיר את כד (הוה) [הוינן אמרין] אתיא דר' יוחנן כר' יוסי ודרשב"ל כר"מ אינה כן אלא רבי יוחנן חשש על הערמה רשב"ל לא חשש על הערמה, פי' ר"י חייש על הערמה ויאמר הפקרת קודם הפסח אע"פ שלא הפקיר ורשב"ל לא חייש על הערמה ושרי לאחר הפסח הלכך אפי' ר' יוחנן דחייש להערמה הני מילי בחמץ שבדור חייש שמא לא יפקירנו ולא יוציאנו מרשותו ויאמר הפקרתו. ... ותו דר' יאשיהו ור' אמי קיימי כרשב"ל ולא חיישי להערמה. ומחוץ לעובדה שהערנו עליה כבר לעיל, שלא ברשיעי עסקינן, ולכן לא יתכן שבמי שאמר שהפקיר ולא הפקיר עסקינן, ומחוץ לעובדה שגדולי הגאונים וקדמוני הראשונים פסקו כרבי יוחנן (ראה לעיל), הלא סתם רבי במתניתין (נדרים מג.) כרבי מאיר ודלא כרבי יוסי, אין לנו להעמיד דברי רבי יוחנן דלאו אליבא דהילכתא. ועוד, רבי יוסי עצמו דחה האי תירוצא דרבי יוחנן כר"מ. ואף אם נאמר דהכי ס"ל לרבי יוסי (כפי שאמר לר' פנחס) אבל תלמודא לא הכריע, שהרי שאל 'מאי נפק מביניהון', עדיין תירוצא קמא דס"ל לר"י כרבי יוסי, נדחה מתלמודא דידן, שהרי משנה מפורשת היא ד'חמץ שנפלה עליו מפולת הרי הוא כמבוער' (פסחים לא.), וכפי שפסקו כל רבתינו.

ואדרבא, מדברי רבינו האי גאון שהזכיר הרשב"א (הנ"ל) מתוך הריצ"ג (ח"ב עמ' פג) מוכח שההיא דירושלמי פסחים עמדה לנגד עיניו, שהרי כתב שם 'נשאל ממר רב האי יש במקומינו אנשים שעושים מוריס מקמח חטין ושעורין ומלח כל השנה כולה וכשמגיע זמן הפסח מצניעין אותו בבית או בחצר וטחין אותו פתח בטיט ולאחר הפסח מוציאין אותו ומוכרין אותו. והשיב דתועים וטועים הם וחס ושלום דאיכא בישראל מאן דשרי לאצנועי חמץ בפסח בין בעיניה בין ע"י תערובות דמשנתו שלימה היא זה הכלל כל שהוא ממין דגן הרי זה עובר בפסח ואע"ג דעירובין באזהרה ולא הדא בעיניה הא הטמנה דתניא יכול יטמין ת"ל לא ימצא ומי הוי טיחוי הבית טפי מן החמץ שנפלה עליו מפולת הרי הוא כמבוער ואמרין עלה וצריך שיבטל ואינן דעתהון לזבונה אחר פסחא הילכך אכריזו בהדא מילתא דאסורא הוא ואתרו בהו דלא ליעבדו הכי ומאן דעביד הכי בתר התראה שמתוהו ופרשו מיניה'. ומהדרי הוצאה החדשה של הריצ"ג לא הבחינו שתשובת רבינו האי זו שהריצ"ג הזכירה היא תשובתו הארוכה מאד של הגאון אשר מצויה כיום לפנינו בשלמותה בג"א (סי' ז, עמ' כח-לב) אשר בה דוחה הגאון בחריפות ובזעם פסקם של אותם המורים – הגאון אומר עליהם שם שאינם מורים אלא בורים! – שהתירו ליהודים להניח את חמצם בבית אשר בחצר ולטוח אותו בטיט כדי שיהיה דינו כחמץ מבוער במפולת או ככיפת שאור שטחה בטיט (ראה חולין קכט.), והגאון דורש מן הצבור 'ואינן דעתהון לזבונה בתר פסחא הילכך אכריזו בהא מילתא דאיסורא הוא ואתרו בהו דלא ליעבדו הכי מאן דעביד הכי בתר התראה בר דינא הוא שמת[והו] ופרשו מיניה וליהוי מנהגינן לבדוק אחורי מאן דעביד הכי דאנחנא וכל רשותא דמן קדמנא רגילין לשדורי שמועי ושלומי ולאבדוקי על מאן דמצנע מידעם ודיוטר¹⁷ לא תעבדון'. וכל מי שענינו בראשו יבחין שרבינו האי קשר בין

¹⁷ . עיין שם הפירוש.

מפולת ובין נסיון הערמה, והיכן קשר זה מצוי אם לא בסוגייתנו שבירושלמי פסחים דנן, לפיה מהרגע שהמפקיר מפקיר לפני פסח ובסמוך לפסח, חשישנן להערמה, ואסרינן להו. ועל אף שבירושלמי בהפקר עסקינן, ובההיא דרבינו האיי במכירה, אין שום הבדל ביניהם, לא רק משום שבין במכירה בין בהפקר קיים חשש הערמה, אלא שהרשב"א עצמו למד מההיא דרבינו האיי על ההיא דירושלמי פסחים.

ועל אף שדברי רבינו האיי גאון היו קשים להרשב"א, משום דס"ל דאין הלכה כרבי יוחנן, הוא ויתר על דעתו מפני דעת הגאון, וכך כתב (שו"ת ח"א סי' ע) 'ואילו היה ברור שיש שם (=בור של חיטים ספק מבוקעות) חטים מבוקעות ונתיר אותו בביטול לכשיפנה אפשר שהיה צריך לבער. ואפילו לר' שמעון דאמר חמץ לאחר זמנו אינו עובר עליו בכלום. דהרי זה כמבטל ומתכוין לחזור ולמכרו לאחר הפסח. ורב האיי גאון ז"ל כך כתב בתשובה כמו שתמצא כתוב משמו בהלכות הרב רבי יצחק בר יהודה ז"ל אבן גיאת. אבל מחלוקת היא בירושלמי דגרסינן התם הפקיר חמצו משלושה עשר לאחר הפסח מהו וגו' מאן דמר הערמה לית כאן הערמה והוא מותר. מאן דמר זכייה לית כאן זכייה והוא אסור. ע"כ. פירוש זכייה כמחלוקת רבי יוסי ורבי מאיר בנדרים (מג.) ומ"מ אם כדברי הירושלמי בין כמאן דמר משום הערמה בין כמאן דמר משום זכייה חמץ שנפלה עליו מפולת לאחר הפסח מותר. דלמאן דאמר משום הערמה לית כאן הערמה. ולמאן דאמר משום זכייה לא קיימא לן בההיא כרבי יוסי אלא כרבי מאיר דסתם מתניתין כותיה. ולא קיימא לן בהא כרבי יוחנן דירושלמי. אלא שהגאון רב האיי ז"ל אסר. ואפשר נמי דהא גרע טפי לענין ממפולת. דהתם ממילא שהוא שנמצא ולא שיהא בדעתו לפנות הגל ולחטט אחר הפסח. אבל כאן שדעתו לפנות בורו ולמכור הנמצא בקרקעיתו ובקירותיו לא'. ואם הרשב"א שהוא 'פוסק מובהק' כפי שקראו מרן בב"י התכופף בפני רבינו האיי, מדוע לא נאמר שבעל אר"ז גם הוא היה מתכופף אם היה רואה דברי רבינו האיי גאון. ומה שהוסיף בעל אר"ז 'ותו דר' יאשיה ור' אמי קיימי כרשב"ל ולא חיישי להערמה', הוא למדו מההיא דשביעית (פ"ט הל"ה) שם שנינו 'הכובש שלשה כבשים בחבית אחת ר' ליעזר אומר אוכלין על הראשון ורבי יהושע אומר אף על האחרון רבן גמליאל אומר כל שכלה מינו מן השדה יבער מינו מן הבית', ועלה בתלמודא התם 'מה טעם דרבי ליעזר הראשון נותן טעם באחרון מה טעם דרבי יהושע האחרון נותן טעם בראשון וקשיא על דרבי יהושע אין הראשון נותן טעם באחרון רבן גמליאל אומר כל שכלה מינו מן השדה יבער מינו מן הבית' תני והלכ' כדבריו חזקיה אמר מכיון שהתחיל באוצר כמבוער הוא. אתא עובדא קומי רבי יסא והורי כחזקיה, אמר, לא דאנא סבר כוותיה, אלא מן מה דאנן חמיין רבנין עבדין עובדא כותיה. רבי יצחק בר רדיפה הוה ליה עובדא, אתא שאל לרבי ירמיה, אמר ליה, מה, אריוותא קמיך ואת שאל לתעלייא?! אתא שאל לרבי יאשיה, אמר ליה, חמי לך תלתא רחמין ואבקרה קומיהון. קפודקאי דציפורין שאלון לר' אימי, בגין דלית לאילין עמא רחם ולא שאל שלם, איך צורכה מיעבד? אמר לון, כד תחמון רגלא צלילא תהוון מפקין לה לשוקא ומבקרין ליה והזרין וזכייין בה. רבי חגיי מפלג לה צלוחיין צלוחיין, רבי אליעזר מפלג ליה צלוחיין צלוחיין, ר' חזקיה סלק גבי רבי ירמיה אמר ליה זכיתי בהן אוצרה אמר ליה צור לי אילין פריטייא גביך אמר ליה הרי מקומן מושכר לי אמר ליה לא כן אפקתך חזר וזכיתה בה', ובעל אר"ז (הנ"ל) פירש 'ואפי' חמץ של ישראל שכבר הוא בידו קודם הפסח והפקירו קודם הפסח מותר לו לישראל לאחר הפסח לזכות בו ולאוכלו הואיל והפקירו קודם הפסח ויצא מרשותו קודם הפסח. וראיה לדבר אני מביא, דתנן במסכת שביעית פ' הפיגם כל שכלה מינו מן השדה יבער מינו מן הבית ואמר' בירושלמי תני והלכה כדבריו וחזקי' וגו' שאיל לר' יאשיה א"ל חמי לך תלת רחמין ומבקרה קדמיהון אתון קפודאי דציפורין שאלון לר' אמי כגון דלית לאילן (נורא) [עמא] רחים ולא שאיל שלם היך צורכא מיעבד א"ל כד תחמון רגלא צללא תהוון מפקין ליה לשוקא ומבקרין ליה וחזרין וזכייין ביה פי' רבי' שמשון קפודאי בני [אדם] קפדנים שלא היו להם אוהבים ואם יפקירו יזכו בהם ולא יחזירו להם והורה להם ר' אמי דכשיראו השוק פנוי מבני אדם יפקירו ואחר כך יזכו הא למדת שהמפקיר ע"מ לחזור ולזכות בו הוי הפקר אע"פ שיחזור ויזכה בו ולא מיתסרי משום פירות שביעית הכא נמי ישראל שיש לו חמץ והפקירו קודם הפסח מותר לזכות בו אחר הפסח ולאכלו ... ואפי' לכתחילה מותר לעשות כן כדמוכחא ההיא דירושלמי דשביעית כדפרי' לעיל'.

אבל הוכחה זו קשה מאד, ומכמה סיבות. הראשונה, שהיא קשורה לאותה מחלוקת מפורסמת לגבי משמעות הביעור של שביעית, האם מדובר בביעור ממש (שריפה, מפרר וזורה לים וכדו') כדעת הרמב"ם, או מדובר בהפקר כדעת התוספות בפסחים (נב:), ורק אליבא דבעלי התוספות יש מקום לההיא דר' אמי, אבל לדעת הרמב"ם אין מקום להפקר זה. וכידוע רוב רבותינו הקשו על דעת הרמב"ם דוקא מההיא דשביעית זו, אבל אני לא הצלחתי להבין קושייתם, שהרי כל המקשים (וגם בעל אר"ז כאן שלא הקשה עליו, אבל הביא הוכחה ממנה) התעלמו ממאי דשנינו לפני כן 'רבן גמליאל אומר כל שכלה מינו מן השדה יבער מינו מן הבית' תני והלכ' כדבריו חזקיה אמר מכיון שהתחיל באוצר כמבוער הוא. אתא עובדא קומי רבי יסא והורי כחזקיה, אמר, לא דאנא סבר כוותיה, אלא מן מה דאנן חמיין רבנין עבדין עובדא כותיה'. וכוונת חזקיה

היא שאם הפירות באו מפירות האוצר¹⁸ המוזכרים בתוספתא שביעית (פ"ח הל"א) - וכפירוש בעל פני משה, בעל מראה הפנים ובעל התבונה - אין דין המשנה חל עליהם, ולכן אין צריך לבער אעפ"י שהלכה כר"ג. אבל לרבי יסא לא ס"ל הכי, אעפ"י שפסק עצמו כך מפאת כבודם של רבנין ד'עבדין עובדא' הכי. ולדעת הרמב"ם, ההיא דחזקיה היא אליבא דרבי יהודה דס"ל דעניים אוכלים אחר זמן הביעור (שביעית פ"ט משנה ח), ולדעת הרמב"ם פליג עליה רבי יוסי דס"ל שאף עניים אינם אוכלים אחר זמן הביעור, ולכן לית ליה להרמב"ם ההיא דרבי אמי דאזלא כחזקיה, כי פירות האוצר כמופקרים הם, כיון שבית דין הפקירום מבעליהם (ראה תוספתא הנ"ל). לפי זה, פשיטא שלא ניתן להביא הוכחה מההיא דרבי אמי אליבא דהרמב"ם¹⁹.

ואליבא דכל שאר רבותינו דפליגי על הרמב"ם לגבי הביעור, כבר הסביר מהר"י קורקוס בפירושו על הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ז הל"ג, הנ"ל) שהצעת רבי אמי היא 'תקנה גדולה' בשעת העוני הגדול, וכך הביא מרן בכ"מ (שם) את דבריו 'כתב הרב רבי' יעקב קורקוס ז"ל על גירסת התוספות ורבינו שמשון וספר מצות גדול וז"ל 'תקנה גדולה ליושבי הארץ בזמן הזה כי אע"פ שמותר לקנות פירות [מן הגוים]²⁰ כמו שיתבאר ספ"ד מ"מ כיון שאין קנין לעכו"ם חלה קדושת שביעית על הפירות וצריך לבערם בזמן הביעור והרי הם כספיחים העולים בשדה בור ודומיהם מהספיחים המותרים כי אע"פ שלא גזרו בהם גזירת ספיחים מ"מ קדושת שביעית עליהם וחייב לבערם והוא הדין לפירות [הגוים] כיון שאין קנין להם והרי הם כספיחים שגדלו בקרקע ישראל שחייבים בביעור כי הדלות רב ועצום ובמה שכתבתי יכולים לקיים מצות ביעור בלא ביעור וכאשר יעץ רבי אמי להנהו קפודקאי אע"פ שלדעת רבינו צריך לשרוף אותם ולבערם וזהו הביעור וכן כתב רש"י פ' מקום שנהגו שהביעור הוא במקום מדרס רגל חיה ובהמה, מ"מ כדאי הם הגאונים הנזכרים והראיות לסמוך עליהם כ"ש בשעת הדחק כי רב הוא עכ"ל'. ומהר"י קורקוס עצמו הדגיש 'כי הדלות רב ועצום, ובמה שכתבתי יכולים לקיים מצות ביעור בלא הפסד וכאשר יעץ רבי אמי'. א"כ, גם אליבא דתוס' ודעמייהו, מדובר רק ב'תקנה גדולה' מפאת העוני הגדול והדלות העצומה. לפי זה אין כל מקום להביא הוכחה משעת הדחק²¹. ולא מן הנמנע שרבי יסא לא רצה בדברי חזקיה מאותה סיבה. ולפי זה נפלה גם ההוכחה השלישית של בעל או"ז ודעמיה כרבנו הריקאנטי (סי' קנז) שכתב גם הוא 'מותר להפקיר חמץ [קודם] שעה ז' ע"מ לזכות בו לאחר הפסח ושרי אף באכילה', והביא גם הוא 'ראי' מן הירוש' דשביעית פ"ט דאמר התם קפוטקאי דציפורי שאלו לר' אמי וגו'.

ומ"מ כיון שכל הגאונים, ובניהם בה"ג ורבינו האי הריצ"ג ורבותינו הראשונים כבעל העיטור המאירי הריטב"א הרשב"ץ ועוד, פסקו שהערמה אסורה כרבי יוחנן, פשיטא דלית הילכתא כהרשב"א ובעל או"ז (הנ"ל) דיחידים נינהו, ובפרט שהרשב"א ביטל את דעתו בפני דעת רבינו האי כמפורש בתשובתו.

אף לדעת החת"ס ודעמייה תנאים בסיסיים אינם מתקיימים היום.

כבר הביא מרן בב"י: "כתוב בתרומת הדשן (ח"א) סימן ק"כ מי שיש בידו עניני חמץ ורוצה לתתם לגוי חוץ לבית במתנה גמורה ואותו גוי הישראל מכירו ויודע בו שלא יגע (בו) [בהם] הגוי כלל אלא ישמרם לו עד לאחר הפסח ויחזור ויתנם לו יראה דשרי רק שיתנם לו במתנה גמורה בלי שום תנאי או שימכרם לו מכירה גמורה בדבר מועט אבל מתנה על מנת להחזיר לא מהני משום חומרא דחמץ כדאיתא בהגהות מיימון בהלכות שבת (פ"ו אות ב) ונראה מדברי בעל תרומת הדשן בתשובה זו ובתשובה שקודם לה (סי' קיט) דלא מהני נתינת חמץ לגוי אלא אם כן הוא גוי שמחוץ לבית". ומדברי מרן אלו ניתן לכאורה לטעות ולחשוב שאסור לתת לנכרי הנמצא בבית ישראל אבל אם הנכרי אינו בבית היהודי והחמץ הוא בבית היהודי מותר. אבל לא כך כתב בעל ת"ה (סי' קי"ט, שם): "וראו להורות לתת לנכרי מחוץ לבית במתנה

¹⁸ ולא הצלחתי להבין מדוע רוב המפרשים ואף גדוליהם כמהרש"ס, בעל יפה מראה ועוד, לא הבחינו שחזקיה מדבר על פירות האוצר המוזכר בתוספתא, כמפורש בדבריו 'מכיון שהתחיל באוצר כמבוער הוא', והם פירשו פירוש דחוק שמדובר באוצר שלו בבית.

¹⁹ ועם כל זה לא דברתי על עוד יישוב לקושי על הרמב"ם, והוא שיכול להיות דס"ל שההיא דרבי אמי היא עפ"י דבריו (שמיטה ויובל פ"ד הכ"ד) שם פסק 'מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנוצל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כרי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר'.

²⁰ תקנת עפ"י מהר"י קורקוס עצמו.

²¹ וראה להלן ג"כ שחכמים התיירו הערמות מסוג זה שאינן אלא דרבנן רק בשעת הדחק בלבד.

גמורה וכו' ". א"כ אף למתירים מכירה אף כשהוא יודע שהגוי לא יגע בו, לא התירו אלא כשהוא מוציא את החמץ מחוץ לביתו.

וכן כתב גם הרדב"ז בעקבות בעל ת"ה בתשובתו (ח"א סי' ר"מ) שגם החת"ס הזכירה: "שאלת ממני אודיעך דעתי הנותן חמצו לעכו"ם המכירו ע"מ להחזיר אחר הפסח אם עובר עליו בבל יראה ובל ימצא. תשובה אם החמץ בבית העכו"ם לא קא מבעיא לך ודאי דהא קי"ל דחמצו של ישראל המופקד אצל העכו"ם מדרבנן הוא דצריך ביעור אבל מן התורה אינו עובר עליו כיון שאינו ברשותו. ואם החמץ בבית הישראל אפילו אמר לו הרי חמץ זה אני נותן לך ע"מ להחזיר עדיין לא זכה בו העכו"ם ופשיטא דעבר על בל יראה ובל ימצא אלא לא משכחת לה לשאלתך אלא כגון שזכה בו העכו"ם וחזר והניחו בבית ישראל... ומכאן למד מהר"ר ישראל ז"ל דמותר לכתחלה ליתנו לעכו"ם במתנה גמורה בלי שום תנאי או שימכרם לו בדבר מועט אע"פ שהעכו"ם מכירו ויודע בו שלא יגע בו אלא ישמרנו לו עד הפסח ויתננו לו דכיון דעיקר מתנה ע"מ להחזיר לא אסרו בחמץ בפסח אלא משום חומרא בעלמא בזמן שנותנו לו בלי שום תנאי שרי לכתחלה וכגון שהוליכו העכו"ם לבית אבל להניחו הישראל בביתו אסור מטעמא דאמרן לעיל וצריך שיכוין להוציאו מלבו לגמרי שאם לא כן ה"ל חמצו של ישראל מופקד בבית העכו"ם".

ודברי הרדב"ז הם אליבא דהרמב"ן בפרושו על פר' בא (שמות י"ב-19) שכתב: "אבל המדרש הזה שדרשו מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך אינו אלא להוציא חמצו של ישראל שהוא ברשות נכרי, וכן שנויה במכילתא בבתיכם למה נאמר, לפי שנאמר בכל גבולך, שומע אני כמשמעו, ת"ל בבתיכם, מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך, יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות אע"פ שהוא יכול לבערו אבל אינו ברשותו, יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל, וחמץ שנפל עליו מפולת אע"פ שהוא ברשותו אבל אינו יכול לבערו וכו'. ופירושה שהיה במשמע ולא יראה לך בכל גבולך שלא נניח חמצו בכל גבולינו אפילו בבית של נכרי, ולכן בא בבתיכם להוציא ביתו של נכרי, ולמדנו מן הבריתא הזו שלא הוזהרנו מן התורה אלא שלא נקיים חמץ שלנו ברשותנו בין בביתנו בין בגבולינו, אבל אם הפקדנו אותו ביד גוי בבית שלו אין אנו עוברים עליו בבל יראה ובל ימצא. וחמץ של ישראל ברשות נכרי מדברי סופרים". אבל הלא הרמב"ם חולק על זה ופסק (ח"מ פ"ד הל' א-ב): "כתוב בתורה לא יראה לך חמץ יכול אם טמן אותו או הפקיד אותו ביד גוי לא יהיה עובר תלמוד לומר שאור לא ימצא בבתיכם אפילו הטמינו או הפקידו. יכול לא יהיה עובר אלא אם כן היה החמץ בביתו אבל אם היה רחוק מביתו בשדה או בעיר אחרת לא יהיה עובר תלמוד לומר בכל גבולך בכל רשותך. הא למדת שחמץ של ישראל אם הניחו ברשותו אפילו טמן ואפילו בעיר אחרת ואפילו מופקד ביד גויים הרי זה עובר משום לא יראה ולא ימצא". והמ"מ (שם) כבר כתב על זה: "ומ"ש רבינו או הפקידו ביד הגויים אע"פ שאינו מבואר בברייתא (פסחים ה:): דבר פשוט הוא וק"ו ומה חמץ של גויים שחייב ישראל באחריותו חייב לבערו זה שהוא של ישראל לגמרי לא כ"ש וכמה דברים יש בגמרא מורים שאסור להפקיד חמץ ביד גוי ולעבור עליו למד רבינו מהברייתא השנויה במכילתא ונחלקו בפירושה ובגרסתה רבינו והרמב"ן ז"ל: **ל** שהרמב"ן ז"ל כתב בפירוש התורה (פ' בא י"ב י"ט) שאינו עובר בלאו אלא בחמץ שלו וברשותו דאיכא תרתי הא לאו הכי לא".

מחאת כל רבותינו שבכל הדורות נגד כל הערמה

רבותינו התנאים והאמוראים ובעקבותיהם כמעט כל רבותינו הבאים אחריהם אסרו בכל תוקף כל הערמה (חוץ מחריגים שעליהם נדון בע"ה להלן). הלא מאמר מפורש של רבותינו במסכת שבת (קכט.) מעיד כבר על קו מנחה זה כלפי כל הערמה, שהרי שנינו שם: "אמר להו רב נחמן בר יצחק לרבנן במטותא מינייכו ביומא דהקזה אמרו לביתייכו נחמן איקלע לגבן **וכולהו אערומי אסירי בר מהאי ערמה דשרי וכו'.**" ואכן, רבות הן ההלכות בהן פסקו רבותינו לחומרא כדי שלא יבא איש להערים. לדוגמא בשבת (לח.) שנינו 'בעו מיניה מר' חייא בר אבא שכח קדירה על גבי כירה ובשלה בשבת מהו אישתיק ולא א"ל ולא מידי וכו' רב נחמן בר יצחק אמר לאיסורא משל הוא דלא אתי לאיערומי בשוגג יאכל אבל האי **דאתי לאיערומי** בשוגג נמי לא יאכל'. וכרב נחמן פסקו כל רבותינו, בה"ג ר"ח הר"ף הרמב"ם ועוד. וכן בההיא דגיטין (נד:): 'נפלו ונתפצעו, אחד שוגג ואחד מזיד לא יעלו, דברי ר"מ ורבי יהודה; רבי יוסי ור' שמעון אומרים, בשוגג יעלו, במזיד לא יעלו; והא הכא דמדאורייתא חד בתרי בטל, ורבנן הוא דגזור, וקא קניס ר' יהודה! התם היינו טעמא דר' יהודה, משום **דאתי לאיערומי**'.²² ובההיא דכתובות (נב.). 'לימא כתנאי, המדיר את אשתו ונשבית, רבי אליעזר אומר, פודה ונותן לה כתובתה, רבי יהושע אומר, נותן לה כתובתה ואינו פודה. אמר רבי נתן, שאלתי את סומכוס, כשאמר רבי יהושע נותן

²² . ואע"ג דבההיא לא פסקינן כרבי יהודה, מ"מ אין זה אלא משום דרבי יוסי שמעון פליגי עליה דר"י וס"ל דלא גזרינן בשוגג, ע"ש.

לה כתובתה ואינו פודה, כשהדירה ולבסוף נשבית, או בנשבית ולבסוף הדירה? ואמר לי, לא שמעתי, ונראין דברים שהדירה ולבסוף נשבית, דאי אמרת נשבית ולבסוף הדירה **אתי לאיערומי**, וכך נפסק להלכה. ושם (כתובות פ.) 'שבע כמה הוציא ויטול. א"ר אסי, והוא שיש שבח כנגד הוצאה. למאי הלכתא? אמר אביי, שאם היה שבח יתר על הוצאה, נוטל את ההוצאה בלא שבועה. א"ל רבא, א"כ אתי לאיערומי!'.
 וכן בב"מ (סב:) 'דתני רב ספרא ברבי דבי רבי חייה, יש דברים שהם מותרין, ואסורין מפני הערמת רבית. כיצד? אמר לו, הלויני מנה, אמר לו, מנה אין לי, חטין במנה יש לי, שאני נותן לך, נתן לו חטין במנה, וחזר ולקחן הימנו בעשרים וארבע סלע מותר, **ואסור לעשות כן מפני הערמת רבית**'. וכל רבותינו פסקוה להלכה, בה"ג רבינו האי גאון בהמקח והממכר, והגאון שבגאונים ורבותינו הראשונים ועוד. וכן הוא בקידושין (ו): 'אמר אביי, המקדש במלוה, אינה מקודשת, בהנאת מלוה, מקודשת, ואסור לעשות כן, **מפני הערמת רבית**', ובירושלמי בב"מ (פ"ה הל"א).

ושם עוד (ב"מ צ.צ-צ): 'דשלחו ליה לאבוה דשמואל, הלין תורי דגנבין ארמאי ומגנחין יתהון, מהו? שלח להו, **הערמה אתעביד בהו, אערימו עלייהו ויזדבנו**'.

וכן לגבי ההיא דב"מ (קח:) 'זבין ליה גריוא דארעא במיצעא נכסיה, חזינן, אי עידיית היא אי זיבורית היא - זביניה זביני, ואי לא - איערומי קא מערים', כתב **רבינו האי גאון** בתושבתו אשר בתג"א (ח"א סי' טו) ובש"ה על ב"מ (עמ' שמו-שמז) '**נשאל מרבינו האי גאון** ז"ל, **מי שעושה הערמה לדחות דינא דבר מיצרא**, כגון שכתב שטר מתנה לקונה והכל יודעין שקנה ממנו, או קטינא דארעא במיצעא ניכסיה והדבר ידוע כי לא ירד אלא להחזיק בשאר השדות ולא עשה אלא לדחות דינא דבר מיצרא, יודיענו אדוננו: והשיב, **אם נגלה הדבר בודאי ובראיה ברורה כי נעשית הערמה לדחות דינא דבר מיצרא וכי במכר קנה הלוקח, אין חוששין להערמתו ומסלקין ליה ללוקח**. ונהגו בתי דינין בעסק ספק בדבר זה שמחרימין סתם על מי שעשה קנוניא בדבר זה לדחות דינא דבר מיצרא. ואי קשיא לך ההיא דאמרינן (כתובות מד.) גבי שני שטרות היוצאין זה אחר זה, ביטל שני את הראשון, פשיטא ראשון במכר ושני במתנה ליפות כחו הוא דכתב ליה משום דינא דבר מיצרא, אלמא היכא דכתב ליה ראשון במכר היום וכתב לו שני במתנה למחר נדחה דין בן המצר. ובזה הוא ריפה כחו. והא לא חיישינן לקנוניא והערמה. והכא גבי מתנה באחריות חיישינן ומפקינן. לא קשיא, דההיא איכא לאוקומה (כן) ליה בה אחריות, ומשום הכי מהניא, ויפה בה כחו. אי נמי תימא באחריות אסברא דמוכר קא אזיל, דאיהו סבר דמיפה כחו ומברח ליה לבר מיצרא. ולא היא דינא דבר מיצרא בדוכתיה קאי, **והערמה דידיה לאו הערמה**'. וכן כתב בעקבותיו הריצ"ג (ש"ה שם) וכן כתב רב נחשון גאון (תג"ק סי' ט).

וכן במנחות (נו:): 'ורבנן נמי הכתיב (ויקרא כב) כל מום לא יהיה בו. ההוא מיבעי ליה לכדתניא, וכל מום לא יהיה בו, אין לי אלא שלא יהא בו מום, מנין שלא יגרם לו ע"י אחרים, שלא יניח בצק או דבילה על גבי האוזן כדי שיבא הכלב ויטלנו, ת"ל, כל מום, אמר מום ואמר כל מום', ורב יהודאי גאון ובה"ג (ח"ג עמ' 294) כתבו 'בר ישראל דמיתליד ליה בוכרא בעניה מיחייב לאקדושיה קמי שמיא והני מילי כי לא אית ביה מומא אבל אית ביה מומא מחוי ליה לחכם ושרי ליה ויהיב ליה וכי לא אית ביה מומא אסיר ליה למישדא ביה מומא אלא שביה ליה עד דמיתליד ביה מומא ממילא ולא מיבעיא למישדא ביה לכתחלה דאסיר אלא אפילו איערומי ליה עד דנפיל ביה מומא אסיר'²³ דתניא כל מום לא יהיה בו אין לי אלא שלא יתן בו מום מנין שלא יגרם לו על ידי אחרים שלא יניח בצק ודבלה על גבי האוזן כדי שיבא כלב ויטלנה תל' לומ' כל מום לא יהיה בו אמ' מום כל מום ואף על גב דמיתליד ביה מומא לית ליה רשותא למשחטיה עד דמחוי ליה לחכם'. וכן נפסק ברמב"ם (בכורות פ"ב הל"ב) ובשו"ע (יר"ד סי' שיג סע"א) ועוד.

וכמה החמירו רבותינו אפילו בדבר שאינו הערמה ממש, אלא רק נראה הערמה, כגון מה שהביא בעל שבה"ל (סי' רטז) 'מצאתי בדברי הגאונים ז"ל מעשה ואירע שנשלח חמץ לישראל ביום אחרון של פסח וצוה ישראל להוציאו מן הבית ונטלוהו שפחותיו ונתנוהו בבית הנכרי ולמחרתו החזירוהו השפחות בבית ישראל שנשלח לו ושאלו למורי והתירו בהנאה דאמרינן בהשואל בשמעתא תניינא אמר רבא מאן למעול למעול בעל דהתירא ניחא ליה דליקני דאיסורא לא ניחא ליה דליקני. ובעל הדברות ז"ל כתב אע"ג דחמץ של נכרי שעבר עליו הפסח מותר בהנאה הדין עלינו להחמיר לפי שנהגו עכשיו שישראל מקבל דורון חמץ של נכרי ביום טוב מן המנחה ולמעלה ונעשה חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח שאסור בהנאה ומערימין בזה הלכך היה לנו לגזור גדר ודבריו נכונים למבין ואשריו הגודר פרצה כזאת וקורא לו גודר פרץ משובב נתיבות לשבת'.

23

. עיין תשובות הגאונים (ירושלים תשב) סימן ע. והובאה תשובה זו בספר העיטור ח"ב דף מה ע"ב עיי"ש.

24

. והיום כרגיל מצאו תכסיס לעקוף דין הבכור, והיא המכירה של הבכורות, והעיזו להגיע עד כדי מכירה מבלי ידיעת

בעליהם!

ורש"י מציג את המערים כגרוע מהעובר במזיד. כדשנינו בביצה (יז): 'ת"ש מי שהניח עירובי תבשילין הרי זה אופה ומבשל ומטמין ואם רצה לאכול את עירובו הרשות בידו אכלו עד שלא אפה עד שלא הטמין הרי זה לא יאפה ולא יבשל ולא יטמין לא לו ולא לאחרים ולא אחרים אופין ומבשילין לו אבל מבשל הוא ליר"ט ואם הותיר הותיר לשבת ובלבד שלא יערים ואם הערים אסור אמר רב אשי הערמה קא אמרת שאני הערמה דאחמירו בה רבנן טפי ממזיד', והסביר רש"י 'ואם הערים אסור. לאכול דאמור רבנן בהא מילתא שלא לעקור תורת עירוב ולא דמי להערמה דרב אדא בר אהבה דמלח גרמא גרמא דאין עבוד באוכלין ואי משום טרחא הא עדיפא דלמא חס שלא יסריח הבשר וממנע ולא שחיט וקס"ד דהוא הדין לעבר ואפה. שאני הערמה וכו'. לעולם עבר ואפה מותר והערמה אינה ראייה לכאן דשאני הערמה ממזיד, דאיכא למימר אחמור בה רבנן בהערמה טפי ממזיד דאלו מזיד רשע הוא לעבור על דברי חכמים ואין אחרים למדים הימנו והוא עצמו משים אל לבו ושב הלכך לא ישיב אל לבו לחזור בו ואחרים למדין הימנו ומעקרא תורת עירוב הלכך קנסוהו רבנן'. ובזה הבהיר לכל מי שענינו בראשו כמה חמורה הערמה באשר היא נותנת הרגשה לרמאי שהוא ירא שמיים, ואז אין לו עוד תיקון.

ואם לעקירת עירוב שהוא דרבנן חששו רבנן, עאכ"ו ביטול מצוות 'בל יראה ובל ימצא'. נוסף לכך, בחמץ ראו רבותינו להחמיר ולגדור יותר מבשאר איסורין כלפי כל הערמה,²⁵ כדברי בעל העיטור (הל' בעור חמץ קכ"ו ע"ג): '...והדין, עלינו להחמיר שנהגו עכשיו שישראל מקבל דרון חמץ מן המנחה ולמעלה ונעשה חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח שאסור בהנאה ומערימים בזה, ולפיכך היה לנו לגדור גדר עלינו... (בשם רב עמרם גאון)'.²⁵

והרדב"ז בתשובתו (ח"ג סי' תל"ו) כתב לגבי ההיא דירושלמי שממנה למדו הרשב"א ואו"ז קולא להערמה דברי ביקורת חריפה: 'תשובה איברא דהכי למדו מן הירושלמי דשביעית דגרסינן עמא קפלוקאי דצפורין שאלין לר' אמי בגין דלית להאי עמא רחם ולא שאל שלם איך צורכא מיעביד אמר לון כד תחמון צלולא תהוון מפקיר ליה לשוקא ומפקרין ליה וחזרין וזכין ביה. פי' רשב"א ז"ל בני אדם קפדנים שלא היה להם אוהבים. אם יפקירו יזכו בהם ולא יחזירו להם והורה להם כשיראו השוק פנוי מבני אדם יפקירו ואח"כ יזכו. הא למדת שהמפקיר ע"מ לזכות הוי הפקר אע"ג שחזר וזכה בו. אבל אין דעתי סומכת בהיתר זה דלא דמי איסור שביעית דקיל לאיסור חמץ דחמיר דאסור בכל שהו וענוש עליו כרת ועובר על בל יראה ובל ימצא ואסור בהנאה מה שאין כן בכל איסורין שבתורה ואם הקלו בשביעית נקל באיסור חמץ?! והרי בעל העטור ז"ל אסר באכילת חמץ של נכרים שעבר עליו הפסח ונהי שנחלקו עליו אבות עולם ה"מ בחמץ של נכרים אבל חמץ של ישראל על ידי הפקר לא דמאן לימא לן שהוציאו לגמרי מרשותו ע"י הפקר זה ואפילו תימא דהפקר כזה הוי הפקר ושהתלמוד שלנו יסכים לזה באיסור חמור כגון חמץ בפסח אין ראוי לסמוך על זה אלא לגדור גדר הואיל ומצינו שיש בו כמה חומרות וז"ל בעל העטור ז"ל ומן הדין עלינו להחמיר ממה שנוהגין עכשיו שישראל מקבל דרון חמץ של נכרי מן המנחה ולמעלה שנעשה חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח ואסור בהנאה ולפיכך היה עלינו לגדור גדר ע"כ. הרי אתה רואה שיש לנו לגדור גדרין בענין חמץ בפסח כיון שהוא שלו ולא בדיל מיניה כולי שתא כ"ש שאיני רואה דרך להפקר זה דבשלמא פירות שביעית מפקיר להו וזוכה בהם מיד אבל חמץ בפסח צריך להניח אותה במקום הפקר כל ימי הפסח שאים יסגור עליו הדלת אין זה הפקר וא"כ איך אפשר להניח אותו במקום הפקר שלא יטלוהו עכ"ם ולא יאכלוהו כלבים ומיהו בהא איכא למימר דמנח ליה במקום דליכא עכ"ם או בחצר שאינה משתמרת. ומ"מ אין ראוי להתיר דבר זה בפני עמי הארץ שיבא לידי איסור חמץ שהרי אין מפקירין אותו לגמרי ואין מוציאין אותו מלבם וכ"ש שלא ראיתי אחד מהפוסקים שאנו רגילין לסמוך עליהן שכתב היתר זה ולפיכך אין אני סומך עליו. והנראה לענ"ד כתבת'.

וכמה התקוממו הגאונים, ובראשם הקדמוניים שבהם נגד כל הערמה ונגד כל מחשבה הבאה להעלות על הדעת שרבותינו יתירו הערמה כלשהי. לדוגמא ולר' אליעזר חורגה ריש כלה (תג"א ח"א סי' כח) הכותב 'וששאלתם לא אסרה תורה אלא רבית הבאה מיד לוח למלוה [הכא] שכר אמירה קא שקיל מאי פי' דהני הלכתא והאי כולי לאיערומי חס ושלום חס ושלום שיהיו הראשונים מערימין בכך ולא היו מתירין אפי' אבק רבית אלא שכר אמירתו וביטול מלאכתו שביטל ואם יש לחוש להערמה אסור שכך אמ' חכמים (ב"מ סב): יש דברים שהן מותרין ואסורין משום הערמת רבית'.

ורבינו האיי גאון בתשובתו אשר בתג"א (ח"א סי' טז) 'מי שעשה הערמה לדחות דינא דבר מצרא כגון שכתב שטר מתנה לקונה שהכל יודעין שקנה ממנו וכי לא עשה שטר מתנה אלא להדחות בו בר מצרא או קטינא דארעא במצעה נכסיה והדבר ידוע כי לא ירד בה אלא להחזיק בשאר השדות וכן אם עשה הקונה עם המוכר כמה מיני הערמות לדחות דינא דבר מצרא ונודע הדבר יודיענו אדוננו. - כך ראינו שאם נגלה

²⁵ . לא בכל דין הנוגע לפסח כפי שחושבים עמי הארצות מסויימים.

הדבר בודאי בראיה ברורה כי עשה הערמה לדחות דינא דבר מצרא וכי במכר קנה הלוקח אין חוששין להערמתו ומסלקין ליה ללוקח משום דינא דבר מצרא. ראייה לדבר דאמר' זבין גריוא דארעא במצעא נכסיה חזינן אי עדית היא אי זבורית היא זביניה זביני ואי לאו איערומי קא מערים הרי הדבר ברור דאי לאו עדית היא דמיבעיא בעינה ולא זיבורית היא דבעי מרה לזבונה זניניה לאו זביני דאי לא תימא הכי לא אשמעינן הדין מימרא מידעם. ועוד אמר' מתנה לית בה משום דינא דבר מצרא ואמ' אמימר אי כתיב בה אחריות אית בה משום דינא דבר מצרא הרי ידעת כי מתנה דכתוב בה אחריות מסלקין את הלוקח ממנה ונותנין אותה לבר מצרא ועל פי כן צריך שבועה על הדמים ונהנו בתי דינין בעסקי ספק בדבר זה שמחרימין סתם על מי שעשה קנוניא בדבר זה לדחות בר מצרא'.

וכך גם הרי"ף בתשובתו אשר בתג"א (ח"א עמ' קכב). 'מיהו צריכים אנו לדקדק בדבר ולומר כי דברים אלו בזמן שנתן ראוב' מתנה לשמעו' על דעת שעמו', כגון שידע שמעו' באותה מתנה, או מזכה אותה לו ראובן ע"י לוי, ואע"פ שאין שמעו' יודע בכך כיון שמזכה לו על ידי אחר משעת הקניין יזכה בה. אבל היכא ששמעו' מקבל המתנה אינו יודע המתנה, וגם ראוב' הנותן אינו מזכה לו ע"י אחר אע"פ שקנו אותן העדים הקניין, כגון ההיא תשובה דלעיל, יש לומר כי זה ראוב' הנותן מערים הוא כשאומ' לסופר כתוב לי כך וכך שנתתי לפלו' וכשאומ' לעדים קנו ממני על כך אע"פ שקונין כיון שהוא מקבל השטר בעצמו והמקבל אינו יודע שניתן לו כלום וגם אינו מזכה לו זה הנותן ע"י אחר כההיא תשובה לעיל חוזר בו אחר כך. והא מילת' צריכה לפני ולפני ולפני'.

ואין ספק בעיניי שהצרות שגרמו לנו אויבינו במהלך הגלות, שפעמים רבות חייבו אותנו להערים על דרכיהם המקולקלות והבלתי-נסבלות, הן הן שהרגילו אותנו להערים, ומבלי משים חדרה גישה זו המשאירה מקום להערמה גם בדיני שמים ואף כלפי שמיים, והרגל מגונה זה נעשה לנו טבע שני. אבל הגיעה העת ליטהר מטומאת גלות זו בבחינת ביום טהרי אתכם מכל עונותיכם וגו', וכהנה רבות בדברי נביאינו.

הדינים בהם התירו חז"ל הערמה.

החת"ס בתשובתו הנ"ל העיר כבר שמצאנו חז"ל מתירים הערמה לעיתים. וכדוגמא לכך הביא את המשנה שבמע"ש (פ"ד מ"ד) "מערימין על מע"ש כיצד אומר אדם לבנו ולבתו הגדולים וכו' הילך מעות אלו ופדה לך מע"ש וכו' " ²⁶, והסתמך על דברי הרמב"ם בפרושו על המשנה בתמורה (פ"ה מ"א) "והתחבולה המותרת נקראת הערמה ושאינה מותרת מרמה". אלא שהוסיף דבר שאין לו כל זכר בדברי הרמב"ם "ובמע"ש מצוה להערים", וזהו דבר של תימא שיאמר אחד מרבותינו התנאים או האמוראים שמצוה להערים!

אלא שהסבר להיתר הערמה זו מצוי בירושלמי מע"ש (פ"ד הל"ג) "רב אבון אמר איתפלגון רבי אלעזר ורבי יוסי בר חנינה, חד אמר למה מערימין עליו מפני שכתוב בו ברכה וחרנה אמר למה פודין אותו בשער הזול מפני שכתוב בו ברכה ... א"ר יוחנן כל מעשר שאינו הוא ופדיונו משלו אינו מוסיף חומש ר' יוסי ב' ר' בון בשם ר' חנינא טעמא דר' יוחנן (ויקרא כ"ז-32) ואם גאל יגאל איש ממעשרו חמישתו יוסיף עליו כדי שיהא הוא ופדיונו משלו" ²⁷. אבל החת"ס כתב (לעיל) שהערמה זו מצוה, וזה אינו. הלא הרמב"ם פסק במפרוש (מע"ש פ"ה הל"ח): "מוותר להערים על פדיון מעשרו וכו'", "ז"א היתירא הוא בלבד, אבל ח"ו לא מצווה. ועוד היתר זה הוא ע"מ שבנו ובתו יפדו לעצמן "אבל לא יאמר לו פדה לי בהן" (שם), "ז"א סייג גדול יש להערמה זו. ודבר זה למדו הרמב"ם מתוספתא מפורשת (פ"ד מ"ב). יתירה מזו, העיר כבר הרדב"ז שהיתר זה הוא "דוקא במעשר שהוא מדבריהם ולא במעשר של תורה", א"כ זו הערמה במצוה דרבנן! והסמ"ג (מ"ע קל"ו) גורס במפורש במשנה "מוותר להערים על פדיון מעשרו וכו'".

וכן הוא לגבי הערמת בכור השנויה בתמורה (פ"ה מ"א): "כיצד מערימין על הבכור, מבכרת שהיתה מבכרת וכו'", וגם שם בפיה"מ החבור הרמב"ם: "ודע שמוותר להטיל מום בבכור קודם שיצא לאוויר העולם, ודוקא בזה"ז שאין בית המקדש קיים ואין הקרבה וכו'". ואף שם בתמורה (כד): כשאמר רב יהודה "מוותר להטיל מום בבכור קודם שיצא לאוויר העולם" ושהקשה התלמוד על כך, השיב: "אמר לך רב יהודה ה"מ בזמן שבית המקדש קיים כי קאמינא אנא בזה"ז דלא חזי להקרבה וכו'". וכך באמת פסק הרמב"ם (הל'

²⁶ . וכן הוא בברכות (לא). ופסחים (ט). ומנחות (סז): ונדה (טו): "א"ר אושעיא מערים אדם על תבואתו ומכניסה במוץ שלה וכו'". ופסקה הרמב"ם (הל' מעשה פ"ג הל"ו) "מוותר להערים וכו'", כבר הסבירה מרן הכ"מ בשם רש"י, שמשום שהוא דרבנן התירו בעבור בהמות. ראה במהר"י קורקוס שם הדין באריכות לגבי אדם והדעות שנאמרו. וראה גם בגר"א. ²⁷ ומסתמא רבותינו הקילו בו כדי להקל על עניים, ובדומה למה שאמר מהר"י קורקוס לגבי שמיטה.

בכורות פ"ב הל' י"ד): "מותר להטיל מום בבכור קודם שיצא לאויר העולם וישחט עליו בד"א בזה"ז שאין שם בית מפני שסופו להיאכל במומו אבל בזמן שבית המקדש קים אסור". ומצאנו עוד הערמות מותרות אבל כולן מדרבנן כגון בשבת (קלט): "אמרו ליה רבנן לרב אשי חזי מר האי צורבא מרבנן, ורב הונא בן רבי חיון שמיה, ואמרי לה רב הונא ברבי חלון שמיה, דשקל ברא דתומא ומנח בברזא דדנא, ואמר: לאצנועיה קמיכוניא. ואזיל ונאים במברא, ועבר להך גיסא וסייר פירי, ואמר, אנא למינן קמיכוניא, אמר להו, הערמה קאמרת? הערמה בדרבנן היא, וצורבא מרבנן לא אתי למיעבד לכתחילה". והרמב"ם פסקו בהלכות שבת (פכ"ג הל"ג) בגדר של היתר²⁸.

וכן בביצה (לז). לגבי אותו ואת בנו שנפלו לבור 'רבי אליעזר אומר מעלה את הראשון על מנת לשוחטו ושוחטו. והשני עושה לו פרנסה במקומו, כדי שלא ימות רבי יהושע אומר מעלה את הראשון על מנת לשוחטו ואינו שוחטו וחוזר ומערים ומעלה השני רצה זה שוחט רצה זה שוחט. אמר ליה אביי ממאי? דילמא עד כאן לא קאמר רבי אליעזר התם אלא דאפשר בפרנסה, אבל הכא דלא אפשר בפרנסה לא אי נמי עד כאן לא קאמר רבי יהושע התם אלא דאפשר לאערומי, אבל הכא דלא אפשר לאערומי לא. אלא אמר רב פפא לא קשיא הא בית שמאי הא בית הלל דתנן בית שמאי אומרים אין מוציאין לא את הקטן ולא את הלולב ולא את ספר תורה לרשות הרבים ובית הלל מתירין דלמא לא היא עד כאן לא קא אמרי בית שמאי התם אלא אהוצאה אבל אטלטול לא אטו טלטול לאו צורך הוצאה הוא?'. ופסקו הרמב"ם בהל' יו"ט (פ"ב הל"ד) "ומערים ומעלה את השני על מנת לשוחטו ושוחט את איזה מהן שירצה משום צער בעלי חיים היתירו להערים".

ומצאנו גם כמה הערמות ביו"ט, אבל כמובן כולן באיסורים דרבנן, ולגבי רובן סיבת ההיתר משום המצווה הגדולה של שמחת יו"ט, כגון הערמת רב אדא בר אבהו (ביצה יא): שרש"י הסבירה בביצה (יז), ד"ה ואם הערים) והבאנו כבר את דבריו לעיל, ע"ש. או עוד הגרם כבוי²⁹.

למסקנה

אין שום היתר למכירת חמץ של כל אזרח כפי שהיא נוהגת כיום. ניתן להתירה אך ורק לבעלי מפעלי מזון, לבעלי מכולת, לבעלי מסעדות וכדו', שאין להם בימינו כל אפשרות לבער את כל החמץ שברשותם לפני הפסח ולהמשיך להפעיל עסקיהם בתנאים עכשויים. למרות כל מה שכתבנו לעיל, הדבר מותר להם, משום שהערמה זו איסורא דרבנן היא אליבא דרבנים מרבתינו, אבל כיון שעבורם זו שעת הדחק והם כמעט אנוסים, מותר להם לסמוך על מכירה זו, בתנאי שהיא מתקיימת כדין וכהלכה, קרי בלב שלם, ללא מכירת מקום בא"י וללא השכרת מקום בא"י שזהו איסור תורה מוחלט של 'לא תחנם'. אבל לאנשים פרטיים אין שום היתר למכור כל שנה החמץ שלהם, ויש בדבר הערמה האיסורה אליבא דכל רבותינו הקדמוניים, ועליהם להשתדל להכניס הביתה אחרי פורים רק חמץ שיגמר לפני פסח. ואם לא יגמר יזרקוהו, ואין בזה כל 'בל תשחית' שהרי מצוות היום היא להשחית ממש את כל החמץ. ועליהם תבא ברכת טוב, ויהיו נקיים מה' ומישראל.

²⁸ . וראה במ"מ (שם) למה הרמב"ן לא הבחין בתלמוד בין צורבא מרבנן לסתם יהודי, לפחות לגבי סתימת הנקב.

²⁹ . מאמרי זה מהווה רק תמצית של מה שרציתי לפרסם, לכן בע"ה אפרסם בהמשך מהדורה שלמה יותר.